

AZERBAYCAN CUMHURİYETİ EĞİTİM BAKANLIĞI
AZERBAYCAN DEVLET İKTİSAT ÜNİVERSİTESİ
TÜRK DÜNYASI İŞLETME FAKÜLTESİ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER

LİSANS BİTİRME TEZİ

2012 sonrası ABD dış politikası ve İran

Hazırlayan
Şahbaz Ceferov
1317.02037

BAKÜ-2018

AZERBAJCAN CUMHURİYETİ EĞİTİM BAKANLIĞI
AZERBAJCAN DEVLET İKTİSAT UNİVERSİTESİ
TÜRK DÜNYASI İŞLETME FAKÜLTESİ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER

LİSANS BİTİRME TEZİ

2012 SONRASI ABD DIŞ POLİTİKASI VE İRAN

Hazırlayan

Şahbaz CƏFƏROV

1317.02037

Danışman

Öğr.Gör. Ziyadhan HASANOV

BAKÜ-2018

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ

Kafedra “İqtisadiyyat və İşlətmə”

TƏSDİQ EDİRƏM

“ ___ ” _____ 2018

BURAXILIŞ İŞİ ÜZRƏ VERİLMİŞ TAPŞIRIQ

**“Türk Dünyası İşlətmə” fakültəsinin Beynəlxalq münasibətlər
(Uluslararası İlişkiler) ixtisası üzrə**

təhsil alan tələbəsi

Şahbaz Cəfərov Bəşir
(adı, soyadı, atasının adı)

Diplom işinin rəhbəri

Öğr. Gör. Ziyadxan Həsənov Əli
(adı, soyadı, atasının adı, elmi adı və dərəcəsi)

1. İşin mövzusu 2012 Sonrası Abd Dış Politikası ve İran

Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti tərəfindən təsdiqlənsin
“ ___ ” _____ 2018 il **No**

2. Tələbənin sona yetirdiyi işin kafedraya təhvil müddəti: 8 ay

3. İşin məzmunu və həcmi (izahı, hesabı və eksperimental hissəsi, yeni təhlilə ehtiyacı olan müəssisələr) Özet, Giriş, Birinci bölüm, İkinci bölüm, Üçüncü bölüm, Sonuç, Kaynakça

4. Buraxılış işi üçün lazımi materiallar

1. AKARSU, Hasan, (2017), *İran`ın Nükleer Programı ve Ortadoğu Siyasetine Güvenlik Yansımaları*, Bahçeşehir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Bursa.
2. ALAKUŞ, İmren, (2014), *Avrupa Birliği`nin İran Nükleer Krizine Yaklaşımı: Amerika Birleşik Devletleri İle Karşılaştırmalı Bir Analiz*, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İzmir.
3. ARİBOĞAN, D. Ü., (2013), *Büyük Resmi Görmek*, Timaş Yayınları, İstanbul.
4. ATAMAN, Muhittin ve GÖKCAN, Özkan, (2012), “Bush Dönemi Amerikan Dış Politikası: Bir Aşırı-Yayılmacılık Denemesi”, *Akademik İncelemeler Dergisi*, C. 7, S. 2, ss. 199-230.
5. AVŞAROĞLU, Nadir, (2008), *Marshall Planı, Amerikan Dış Kredileri ve Türkiye Madencilik Sektörüne Etkileri*, Türkiye Maden Mühendisleri Odası, Ankara.
6. BAYAR, Erdal, (2015), *Iran`s Motivations For Maintaining Its Nuclear Program*, Hacettepe University, Graduate School of Social Sciences, Master`s Thesis, Ankara.
7. DAĞCI, Gül Tuba ve ZORBA, Hilal, (2016), “ABD`nin Askeri ve İnsani Müdahale Siyasetini Etkileyen Dinamikler: Bosna-Hersek ve Kosova Örneği”, *Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi*, C. 4, S. 1, ss. 46-69.
8. DAYDAY, Necmi, (2007), “Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı (IAEA)”, *Stratejik Öngörü*, S. 10, TASAM, ss. 32-39.
9. EISEI, Ishikawa, DAVID, L. Swain, (1981), *Hiroshima and Nagasaki: The Physical, Medical, and Social Effects of the Atomic Bombings*, Committee for the Compilation of Materials on Damage Caused by the Atomic Bombs in Hiroshima and Nagasaki, Basic Books, New York.
10. EKİNCİ, Arzu Celalifer, (2009), *İran Nükleer Krizi*, USAK Yayınları: 22, Birinci Baskı, Ankara.

5. Qrafik materiallarının siyahısı dəqiq göstəricilərlə (vacib cədvəl, çertyojlar, yaxud qrafiklər, nümunələr və s.) 4 şəkil

6. Buraxılış işi üzrə məsləhətçinin soyadı, adı, atasının adı, elmi adı və dərəcəsi (diplom işinin ona aid olan hissəsini göstərməklə)

Dr. Elşən Məmmədli Xalid

7. Buraxılış işinin təqdimi üzrə təqvim planı:

Sıra No	İşin hissələrinin adı	Qurtarma faizi (yerinə yetirilmə)	İşin yerinə yetirilməsi müddəti	
			plan üzrə	faktiki

1. Bölüm (Ekim 2017 – Ocak 2018)
2. Bölüm (Şubat 2018 – Nisan 2018)
3. Bölüm (Mayıs 2018)

Buraxılış işinin rəhbəri _____
imza

Məsləhətçi _____
imza

Tapşırığı imza üçün qəbul etdim _____
(tələbənin imzası)

Tapşırığın qaytarılması tarixi “ ____ ” _____ 2018-ci il

- Qeyd 1. Buraxılış işi üzrə verilmiş tapşırıq 2 nüsxədən ibarətdir. Nüsxənin biri tələbəyə verilir, ikincisi kafedrada qahr.
2. Hazırlanmış buraxılış işini tapşırıqla birlikdə tələbə DAK təqdim edir.

BURAXILIŞ İŞİNİN PLANI

TUTANAK

ÖZET

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR LİSTESİ

ŞEKİLLER LİSTESİ

GİRİŞ

BİRİNCİ BÖLÜM 2012 SONRASI ABD DIŞ POLİTİKASI

1.1.ABD DIŞ POLİTİKASI TEORİLERİ, İLKELERİ VE YÖNTEMLERİ

1.2. ABD DIŞ POLİTİKASI DÖNEMLERİ

İKİNCİ BÖLÜM İRANIN NÜKLEER TARİHİ

2.1. NÜKLEER ENERJİ VE NÜKLEER SİLAHLARA SAHİP OLMANIN ÜLKELERİN DIŞ POLİTİKASI AÇISINDAN ÖNEMİ

2.2. NÜKLEER SİLAHLARIN YAYILMASININ ÖNLENMESİ REJİMLERİNİN GELİŞİMİ

2.3. İRAN'IN NÜKLEER PROGRAMININ TARİHSEL GELİŞİMİ

2.4. İRAN'I NÜKLEER SİLAH GELİŞTİRMEĞE ZORLAYAN MOTİFLER

2.5.ULUSLARARASI AKTÖRLERİN İRAN'IN NÜKLEER PROGRAMINA TEPKİSİ

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM ABD-İRAN İLİŞKİLERİ VE NÜKLEER KRİZ

3.1. ABD-İRAN İLİŞKİLERİNİN TARİHSEL ARKAPLAN

3.2. ABD'NİN İRAN NÜKLEER KRİZİNE YÖNELİK YAKLAŞIMI

3.3. KRİZDE TARAFLAR VE ÇÖZÜM SEÇENEKLERİ

SONUÇ

ÖZET

1776`da bağımsızlık kazandığı günden günümüzedek yayılmacı politika izleyen ABD dış politik kültüründe hep “Amerikan İstisnacılığı”na (American Exceptionalism) inanmış ve ABD`nin diğer uluslardan ve devletlerden farklı ayrıcalıklı olduğunu bildirmiştir. ABD`nin dış politika hedefleri ve çıkarlarına nasıl ulaşılacağı açısından tek bir yol söz konusu değildir. ABD`nin uluslararası sistem içerisinde var olan “iyi devlet-kötü devlet” ayrımı yaptığı söylenebilir. Bu ayrımın ölçüsü olarak ise ABD`nin savunduğu liberal değerlere uyup-uyulmadığı temel alınmıştır. Şahlık Rejimi döneminde İran`la müttefiklik ilişkileri geliştirmeyi başaran ABD, 1979 İran İslam Devrimi`ne kadar olan dönemde İran üzerinde çok büyük etkiye sahip olmuştur. Fakat İslam Devrimi`nden sonra bu statü “şer eksenli” ile değiştirilmiştir. Zaman-zaman bu politikada diplomatik araçlar kullanılmış ve yumuşak tavır sergilenmişse de, hiçbir sonuca varılmadığı görülünce yeniden sert tavır alınmıştır. Özellikle 2012 yılında Obama`nın 2. Dönem başkanlığından itibaren İran`la ilişkiler yumuşatılmış, P5+1 formatında görüşmeler İran`la nükleer anlaşmanın imzalanmasıyla sonuçlanmıştır. Demokrat Obama`dan sonra 2017`de iktidara gelen Cumhuriyetçi Trump döneminde ABD`nin İran`la nükleer anlaşmadan tektaraflı çıkması ve sert söylemleri ABD`nin uluslararası pozisyonunda ve müttefikleriyle ilişkilerinde önemli sonuçlara neden olacağı beklenmektedir. Bu bağlamda ABD`nin dış politikasının ve burda İran`ın yerinin araştırılması, özellikle 2012 sonrasında yaşanan gelişmelerin analizi önem taşımaktadır.

Anahtar kelimeler: ABD, dış politika, İran, P5+1, nükleer program.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	ii
İÇİNDEKİLER	iii
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xi
ŞEKİLLER LİSTESİ	xii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

2012 SONRASI ABD DIŞ POLİTİKASI

1.1. ABD DIŞ POLİTİKASI TEORİLERİ, İLKELERİ VE YÖNTEMLERİ.....	3
1.1.1. ABD Dış Politikası Teorileri.....	3
1.1.2. ABD Dış Politikası İlkeleri	7
1.1.3. ABD Dış Politika Yöntemleri	10
1.2. ABD DIŞ POLİTİKASI DÖNEMLERİ	13
1.2.1. 2012 Öncesi ABD Dış Politikası	13
1.2.1.1. George H. W. Bush dönemi	13
1.2.1.2. Bill Clinton dönemi	14
1.2.1.3. George W. Bush dönemi	17
1.2.1.4. BarackObama birinci dönemi.....	19
1.2.2. 2012 Sonrası ABD Dış Politikası	21
1.2.2.1. Barack Obama ikinci dönemi	21
1.2.2.2. D. Trump dönemi	24

İKİNCİ BÖLÜM

İRAN'IN NÜKLEER TARİHİ

2.1. NÜKLEER ENERJİ VE NÜKLEER SİLAHLARA SAHİP OLMANIN ÜLKELERİN DIŞ POLİTİKASI AÇISINDAN ÖNEMİ.....	29
2.2.NÜKLEER SİLAHLARIN YAYILMASININ ÖNLENMESİ REJİMLERİNİN GELİŞİMİ.....	31
2.3. İRAN'IN NÜKLEER PROGRAMININ TARİHSEL GELİŞİMİ	34
2.3.1. Şah Rejimi Dönemi İran`ın Nükleer Program Çalışmaları.....	34
2.3.2. İran İslam Devrimi Sonrası İran`ın Nükleer Çalışmaları	38
2.4.İRAN'I NÜKLEER SİLAH GELİŞTİRMEĞE ZORLAYAN MOTİFLER.....	41
2.5.ULUSLARARASI AKTÖRLERİN İRAN'IN NÜKLEER PROGRAMINA TEPKİSİ.....	43
2.5.1. Çin ve Rusya`dan İran`ın Nükleer Programına Yardım	43
2.5.2. Uluslararası Aktörlerin İran`ın Nükleer Programına Yönelik Tehdit Algılamaları.....	44
2.5.3. İran`la P5+1 Görüşmeleri	46

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ABD-İRAN İLİŞKİLERİ VE NÜKLEER KRİZ

3.1. ABD-İRAN İLİŞKİLERİNİN TARİHSEL ARKA PLANI.....	51
3.1.1. Şah Rejimi Dönemi	51
3.1.2. İran İslam Devrimi Sonrası	54
3.1.3. 11 Eylül Saldırıları Sonrası	56
3.2.ABD`NİN İRAN NÜKLEER KRİZINE YÖNELİK YAKLAŞIMI.....	57
3.2.1. Bush Dönemi.....	57
3.2.2. Barack Obama Dönemi	59
3.2.2.1. Barack Obama birinci dönemi.....	59

3.2.2.2. Barack Obama ikinci dönemi	60
3.2.3. D.Trump Dönemi	61
3.3. KRİZDE TARAFLAR VE ÇÖZÜM SEÇENEKLERİ	63
3.3.1. ABD`nin Seçenekleri	63
3.3.2. İran`ın Seçenekleri	65
SONUÇ	67
KAYNAKÇA	72

KISALTMALAR LİSTESİ

AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
BAE	Birleşmiş Arap Emirlikleri
BM	Birleşmiş Milletler
BMGK	Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi
CENTO	Central Treaty Organization (Merkezi Antlaşma Teşkilatı)
CIA	Central Intelligence Agency (Merkezi İstihbarat Teşkilatı)
DACA	Deferred Action for Childhood Arrivals (Çocuk Gelişimi ile ilgili Yavaşlatıcı Çalışma)
DTÖ	Dünya Ticaret Örgütü
GK	Güvenlik Konseyi
NAFTA	North America Free Trade Association (Kuzey Amerika Serbest Ticaret Bölgesi)
NATO	North Atlantic Treaty Organization (Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü)
NPT	The Nuclear Nonproliferation Treaty
P5+1	BM GK'nın 5 üyesinin (Rusya, ABD, Çin, Fransa, İngiltere) ve Almanya'nın İran'la geliştirdiği müzakereler süreci
SORT	Strategic Offensice Reductions Treaty (Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenme Antlaşması)
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği
UAEA	Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı
YDD	Yeni Dünya Düzeni

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1. Nükleer Güç Sahip Ülkeler ve Onların Nükleer Savaş Başlıkları (2017)	33
Şekil 2. İran`ın Nükleer Tesisleri ve 2015 Anlaşması	50
Şekil 3. ABD ve İran Haritası	54
Şekil 4. İran`ın İthalat-İhracat Oranı (1986-2006).....	65

GİRİŞ

Devletler varoluşlarını devam ettirmek ve kendi çıkarlarını kollamak, aynı zamanda uluslararası politikada daha etkin ve nüfuz sahibi bir konuma yükselebilmek için dış politikalarını oluştururlar. Bu sürecin her bir devletin içinde bulunduğu iç (domestic) ve dış (external) koşullara göre şekillendiği bilinmektedir. 1776`da Thomas Jefferson`un Bağımsızlık Bildirgesini yayımladıktan sonra ABD`nin bağımsızlık savaşı başlamıştı. Bu savaşta ABD işgal, ilhak, satın alma ve devir gibi yöntemler kullanmıştır. Kuruluşundan beri yayılmacı politika izleyen ABD sadece realist güce dayalı olmayan, hem de ABD`nin savunduğu değerleri, inançları ve kurumları temel alan idealist politika üzerinden de gerçekleştirerek bu yayılmacı politikasına belirli don geydirmiştir. Amerikan dış politik kültüründe hep “Amerikan İstisnacılığı” (American Exceptionalism) önemli bir yere sahip olmuştur. “Kaçınılmaz Kader” veya “Açık Yazgı” (Manifest Destiny) anlayışı günümüzde de ABD dış politikasında temel alındığı görülmektedir. Bu anlayışları uygulayan ABD`nin uluslararası sistem içerisinde var olan “iyi devlet-kötü devlet” ayrımının ölçüsü olarak ABD`nin savunduğu liberal değerlere uyup-uyulmadığı temel alınmıştır. Başka sözle, liberal, demokratik, kapitalist ve işbirliği yanlısı devletler “iyi”, bunun aksi olanların ise “kötü devlet” olarak belirlenmiştir. Örneğin, SSCB, ABD ile işbirliği yapmadığı için “şeytan imparatorluğu” adlandırılmış, İslam Devrimi sonrası Humeyni İran`ı da “Şer Üçgeni”nde yer alarak “tehdit” olarak görülmüştür. Fakat İslam Devrimi`nden önceki Şah Rejimi döneminde İran ABD`nin bölgedeki İsrail`le birge en temel müttefiki ve “en tercih edilen ülke” statüsüne sahip idi. ABD`nin farklı devlet başkanları döneminde neredeyse aynı dış politikanın uygulandığı söylenebilir. Nitekim her bir başkan önce yumuşak politikayla ABD`nin istek ve çıkarlarını elde

etmeye çalışmış, fakat bu isteklerini elde edemeyince sert adımlara el atmıştır. Bu durum özellikle Obama dönemine ait edilebilir. Fakat Obama'nın 2.dönem başkanlığı daha çok diplomatik çözüm yollarının arayışıyla geçmiştir. Obama'dan sonra iktidara gelen Trump döneminde ABD daha sert dış politika hattı izlemiş, özellikle İran'la ilişkilerde daha önce elde olunan anlaşmalar terk edilmiştir.

Bu çalışmada ABD'nin dış politikası ve İran'la ilişkileri, özellikle 2012 sonrasında yaşanan gelişmeler ele alınarak anlatılmaya çalışılmıştır. Çalışmanın birinci bölümünde ABD dış politikasının temel ilkeleri, yöntemleri ve Soğuk Savaş'tan sonra iktidarda olan devlet başkanlarının uyguladıkları dış politika dönemlerle araştırılmıştır. Çalışmanın ikinci bölümünde İran'ın nükleer tarihi incelenmiş, nükleer enerji elde etme motifleri ve nedenleri analiz edilmiş, genel olarak nükleer enerjinin dış politikayı etkileme gücü değerlendirilmiştir. Bu bölümde aynı zamanda İran'ın nükleer programına uluslararası alandan gelen tepkiler, Çin ve Rusya'dan yardım, Batılı devletlerden gelen yaptırımlar, özellikle P5+1 görüşmeleri kapsamında yaşanan gelişmeler incelenmiştir. Çalışmanın üçüncü bölümünde ise ABD-İran ilişkilerinin tarihsel arkaplanı, ABD'nin farklı devlet başkanlarının İran'ın nükleer programına yönelik yaklaşım ve tavırları, özellikle 2002'den sonra oluşan nükleer krizde ABD ve İran taraflarının seçenekleri analiz edilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

2012 SONRASI ABD DIŞ POLİTİKASI

1.1. ABD DIŞ POLİTİKASI TEORİLERİ, İLKELERİ VE YÖNTEMLERİ

1.1.1. ABD Dış Politikası Teorileri

Teorilerin küresel açıdan sosyal hayat ve siyaset hakkında genel görüş ifade ettiğinin ve bu bağlamda dış politikayı etkileme kapasitesinin bulunduğundan ziyade, bazen politik gündemlerin de teorik gündemleri etkilediği söylenebilir. Küresel anlamda önem taşıyan bazı olayların büyük etki gücüne sahip olduğu için akademik ortamlarda bu olaylara daha büyük önem verilmesi mümkün olabilir. Örneğin, 1950 ve 1960`ların olayları bu bağlamda değerlendirilebilir: Üçüncü Dünyanın dekolonizasyonu, yeni bağımsız devletlerin oluşumu ve yeni oluşan devletlerin Soğuk Savaş kapsamında ABD veya SSCB etki alanı olarak bölüştürülme mücadelesi. Bu faktörler yeni oluşan devletlerin nasıl geliştirilmesi gerektiği sorunsalı doğurmuştu. Böylece birçok akademik ve siyasi dairelerde bu sorunsal ele alınmaya ve kendi değerleri içerisinde çözülmeye çalışılmıştır. Bu kapsamda birçok enstitüler teorilerin “alıcıları” olarak ortaya çıkmış ve farklı sorunları kendi bakış açılarından çözmeye çalışmıştır. Bu “alıcılar”ın politik gündemi oluşturma ve şekillendirme kapasiteleri vardır (Ish-Shalom, 2004: 3-4).

Her bir devletin ait olduğu sosyal-siyasi kültür ve benzeri içsel faktörlerin bu devletin dış politikasında önemli bir etkisi olduğu söylenebilir. Özellikle Uluslararası İlişkiler Teorilerinden olan İnşacılık (Konstrüktivizm) okuluna göre, dış politika sosyal inşa süreci olarak oluşmakta ve sosyal değerler üzerinde yükselmektedir. Tabi ki burada uluslararası, yani dış politikanın sınırları dışında olan sistemden gelen ve

kaynaklanan etkiler, girdiler de söz konusudur. Fakat bu dışsal faktörler, aynı uluslararası sistem içerisinde yer alan farklı devletleri farklı derecelerde ve şekillerde etkilemekte, aynı dış politika çıktıları doğurmamakta, sonuç olarak devletlerin ulusal, toplumsal-siyasal-kültürel yapıları kapsamında farklı dış politika tercihlerine ve davranışlarına yol açmaktadır (Gözen vd., 2012: 101-102).

Devletler varoluşlarını devam ettirmek ve kendi çıkarlarını kollamak, aynı zamanda uluslararası politikada daha etkin ve nüfuz sahibi bir konuma yükselebilmek için dış politikalarını oluştururlar. Bu sürecin her bir devletin içinde bulunduğu iç (domestic) ve dış (external) koşullara göre şekillendiği bilinmektedir. Farklı şartlar devletlerin karşılıklı ilişkilerinde ve beklentilerinde belirleyici rol oynamaktadır. Dış politikanın oluşum süreci hem de bu beklentilerle de şekillenmektedir.

1776`da Thomas Jefferson`un Bağımsızlık Bildirgesini yayımladıktan sonra ABD`nin bağımsızlık savaşı başlamıştı. Birleşik Devletler, 13 İngiliz sömürgesinin bağımsızlık uğruna verdiği savaşta diğer Avrupalı güçlerin sömürgelerini ele geçirerek büyümüştür. Bu savaşta ABD işgal, ilhak, satın alma ve devir gibi yöntemler kullanmıştır. Kuruluşundan beri yayılmacı politika izleyen ABD sadece realist güce dayalı olmayan, hem de ABD`nin savunduğu değerleri, inançları ve kurumları temel alan idealist politika üzerinden de gerçekleştirerek bu yayılmacı politikasına belirli don geydirmiştir. ABD`nin hem askeri hem de ekonomik gücü ile savunmakta olduğu idealler/idealizm ABD`nin tüm dünyaya yayılmasında temel rol oynayan faktörler olarak değerlendirilebilir. Amerikan dış politik kültüründe hep “Amerikan İstisnacılığı” (American Exceptionalism) önemli bir yere sahip olmuştur. Amerikan istisnacılığına inananlar, ABD`nin savunduğu değerler ve kültürün evrensel özelliğe sahip olduğunu, ABD`nin diğer uluslardan ve

devletlerden farklı ayrıcalıklı olduğunu bildirmişler. Örneğin, oğul Bush döneminde ABD Dışişler Bakanı ve Ulusal Güvenlik Danışmanı olarak görev yapan Condoleezza Rice, “ABD tarih boyu hep doğru tarafta yer almış ve bu nedenle ulusal güvenliğini sağlarken uluslararası yasalara ve kurallara veya BM gibi kurumlara atıf yapmak ve bunları göz önünde bulundurmamak zorunda değildir” kelimelerini kullanmıştır. ABD'nin 3.başkanı Thomas Jefferson ise ABD'yi “insanlığın en iyi ve son ümidi” ve “barbarizme ve cehalete engel” olarak nitelendirerek ona önemli değer kazandırmaya çalışmıştır. Ronald Reagan ise, ABD'yi “tepedeki ışıldayan/aydınlatan ev”e benzetmiştir. 1895 yılında Brook Adams'ın Law of Civilization and Decay isimli kitabında ele aldığı “ABD yeni yüzyılda genişlemeye devam etmezse çökecektir” söylemi ve “Kaçınılmaz Kader” veya “Açık Yazgı” (Manifest Destiny) anlayışı günümüzde de ABD dış politikasında temel alındığı görülmektedir. İlk kez gazeteci John O. Sullivan tarafından ortaya atılan bu anlayışa göre ABD'ye kıtada çok doğal bir yayılma hakkı bizzat Tanrı tarafından verilmiş ve buna karşı çıkmak Tanrıya karşı gelmeye eş anlamlı kılınmıştır. Hatta Tanrı tarafından ABD'ye dünyanın geri kalan kısmını da özgürleştirmek görevi verildiği inancı bu anlayış içerisinde yer almaktadır. ABD'nin 1776-2000'ler politikaları izlendiğinde onun küresel yönetim stratejisinin adım adım gerçekleştiği görülebilir. “Küresel güç olmanın yolu bölgesel güç olmaktan geçiyor” sözlerinden hareketle ABD 1823`de Monroe Doktrinini ilan etmiş ve “Amerika Amerikalıdır” diyerek bu coğrafyada hegemonluk sağlanmış, 20. yüzyılın ortalarında ve özellikle II. Dünya Savaşı döneminde ve sonrasında ise Kenar Kuşak Teorisi, Normandiya Çıkarması ve NATO, SEATO, CENTO gibi paktlarla Batı Avrupa ve Ortadoğu coğrafyaları üzerinde hegemonya sağlanmıştır. SSCB'nin dağılmasıyla Soğuk

Savaşın sona ermesinden sonra, özellikle 21. yüzyılda ise ABD'nin temel aldığı "Satranç Tahtası" jeopolitik teorisi ile küresel Amerikan imparatorluğunun kurulmasına gayret gösterilmiştir (Kocakenar, 2015: 2-3; Sümer, 2008: 123).

Tüm bu değerlerin başında Amerikan liberalizmi gelmektedir. Liberalizm bir teori olarak İngiltere'de yaranmış ve Anglo-Saxon değerlerine ait olmuş olsa da, ABD'nin gelişim sürecinde Amerika'ya özgün bir nitelik kazandırmada çok önemli rol oynamıştır. Amerikalı liderler, din adamları, ekonomistler ve tacirler, aynı zamanda diğer öncüller ABD'yi bu liberal değerler ve idealler etrafında birleştirmişler. ABD diğer ülkelerle ilişkilerinde bu değerleri savunmuş ve uluslararası düzenin kurulmasına onları uygulamaya çalışmıştır. Fakat Mearsheimer'e göre, Amerikalıların savunduğu bu ideal değerlerin yanında kötülerin de bulunduğunu belirtmiş ve ABD'nin uluslararası sistem içerisinde var olan "iyi devlet-kötü devlet" ayrımının farkında olduğunu açıklamıştır. Bu ayrımın ölçüsü olarak ise ABD'nin savunduğu liberal değerlere uyup-uyulmadığı temel alınmıştır. Başka sözle, liberal, demokratik, kapitalist ve işbirliği yanlısı devletler "iyi", bunun aksi olanların ise "kötü devlet" olarak belirlenmiştir. ABD, Soğuk Savaş boyu bu değerleri taşıyan Batı Avrupa veya Türkiye, Japonya, Şahlık dönemi İran gibi ülkelerin yanında bulunmuş ve aksini savunanlara karşı mücadele yapmıştır. Örneğin, SSCB, ABD ile işbirliği yapmadığı için "şeytan imparatorluğu" adlandırılmış, İslam Devrimi sonrası Humeyni İran'ı da "Şer Üçgeni"nde yer alarak "tehdit" olarak görülmüştür. Amerikan temelli demokratik barış teorisine göre ABD'nin gerçekçi olması, yani "iyilerin yanında olması ve kötülere karşı mücadele etmesi" gerekmektedir. Tam da bu noktada ABD dış politikasının aslında Realist bir temele dayandığı görülüyor. Yani ABD yöneticileri ne kadar kendi

politikalarını ve yayılmacılıklarını ideal temellere dayanmaya çalışsa da güç ve güç mücadelesini ihmal etmemektedir. Mearshimer bu durumu “idealleri konuşmak ve savunmak, fakat gerçeğe göre hareket etmek” olarak adlandırmıştır (Gözen vd., 2012: 106-107).

Soğuk Savaş'ın bitmesiyle sona eren bir dönemin ardından gelen yeni dönemde Zbignew Brzezinski'nin “Büyük Satranç Tahtası”, Francis Fukuyama'nın “Tarihin Sonu ve Son İnsan” ve patentli Bernard Lewis'e ait edilen fakat Samuel P. Huntington tarafından yazılan “Medeniyetler Çatışması” adlı farklı görüşler gündeme gelmiştir. Fukuyama liberalizmin zafer kazandığını ve dünyaya egemen olduğunu, Huntington, Avrupa'daki ideolojik bölünmenin sona erdiğini ve yeni çatışmanın İslam ve Hıristiyanlık arasında ortaya çıkacağını, Brzezinski ise dünyanın tek büyük gücünün ABD olacağını ve 21. yüzyılda da bu üstünlüğün sürdürülebilmesi için nasıl bir küresel strateji izlenmesi gerektiğini yazmıştır. Bu teorik tartışmalar arasında özellikle Körfez Savaşı'ndan sonra açık şekilde ortaya çıkan Wilsoncu terimlerle Yeni Dünya Düzeni ilan edilmiştir. Bu yeni düzenle ABD, dünya politikasının alacağı şekli kendisine göre tanımlamış ve ulusal çıkarlara dayalı dış politika izleme serbestisini sağlamıştır (Güdek, 2017: 144).

1.1.2. ABD Dış Politikası İlkeleri

Her bir devletin dış politikada temel hedefinin kendi çıkarlarını elde etmek, geliştirmek ve genel olarak güçlenmek olduğu gibi, ABD'de de bu açıdan da durum aynı. Bu bağlamda ABD'nin dış politika hedefleri olarak hem sert (askeri) hem de yumuşak gücünü artırmak, askeri güvenliğini sağlayarak işgal veya saldırıya karşı kendini savunmak, üretim ve ihracatta üstün konuma gelerek ekonomik gücünü artırmak, liberalizm, demokrasi gibi idealleri dünyaya yayarak ideolojik

değerlerini geliştirmek, yardımseverlik, koruyuculuk gibi moral ve kültürel kimliğini oluşturmak ve yaygınlaştırmak gösterilebilir. Fakat bu çıkarılara ve hedeflere nasıl ulaşılabileceği açısından ABD`de tek bir yol söz konusu değildir. Bu bağlamda geliştirilen birsıra ilkeler vardır ve bu ilkeler aşağıdakilerdir:

Yalnızcılık (Isolationism), Yayılmacılık (Expansionism) ve Angajman (Engagement), Moralizm (Moralizm), Pragmatizm (Pragmatism), Çıkarıcılık (Egoism), Tektarafılık (Unilateralizm) ve Çoktarafılık (Multilateralizm). Bu ilkeler birbiriyle tezat ve rekabet içerisinde olduğu için sürekli ikilemlere yol açmıştır. Örneğin yalnızcılık – yayılmacılık / angajman ikilemi, moralizm – çıkarıcılık ikilemi, pragmatizm – tutarlılık ikilemi ve tektarafılık – çoktarafılık ikilemi, özgürlük savunuculuğu – statükoculuk – emperyalizm ikilemleri, vd. -(Gözen vd., 2012: 107-113). ABD dış politikası ilk dönemlerde yalnızcılık-yayılmacılık arasında gidip gelmiştir. Şöyle ki, 1796`da George Washington tarafından yapılan konuşmada, “ABD`nin dış dünya ile daimi ittifaklarından kaçınmak gerektiği” bildirilmiş ve bu ittifakların iç demokratik özgürlüğü dağıtacağı endişesi ifade edilmişti. Monroe Doktrini ile bu politika geniş bir boyut kazanmış ve sonraki bir çok başkanlar tarafından da uygulanmıştır. Yalnızcılık ilkesinin en etkili olduğu dönemler olarak şu yıllar gösterilebilir: 1776-1798 yılları arası, 1824-1844 yılları arası, 1871-1891 yılları arası, 1919-1940 yılları arası, 1967-1986 yılları arası dönemler. Nitekim yalnızcılık ABD`nin tüm dünyadan kopması ve kendine kapanması anlamına gelmemeli, aksine kendi bölgesi ile ilişkiler kurması ve genişlemesi olarak değerlendirilebilir. ABD`nin tüm dünya ile ilgilenmesi ve küresel yayılmacılığı ise özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren başladığı söylenebilir. Özellikle 1798-1824 yılları arası, 1844-1871 yılları arası, 1891-1919 yılları arası, 1940-1966 yılları

arası ve son olarak 1986-günümüze kadarki dönemde ABD'nin açık bir şekilde yayılcılık ilkesi doğrultusunda hareket ettiği söylenebilir (Gözen vd., 2012: 108-109).

Özellikle II. Dünya Savaşı sonrası gelişen yayılcılık politikası ile ABD'nin Ortadoğu ile ilişkilerinde bir dönüm noktası yaşanmıştır. ABD'nin Ortadoğu'daki "süper güç" politikaları genel olarak anti-komünizm, petrol ve İsrail gibi üm temel konu etrafından şekillenmiştir. SSCB'nin ve sosyalizmin çöküşünden sonraki dönemde ve günümüz itibariyle ABD'nin Ortadoğu politikalarına bakıldığında, İsrail ve petrol konularının arka plana geçtiği, ABD'nin kendi müttefikleri olan Ortadoğu ülkelerini koruma kaygıları, uluslararası terör eylemleri ile mücadele ve nükleer silahların muhtemel yayılımının önlenmesi gibi konuların ön plana çıktığı görülmektedir. ABD'nin Ortadoğu politikasında ikilem oluşturan konular özellikle petrol kaynaklarının güvenlik altına alınması ve İsrail'in desteklenmesi olmuştur. Bu bağlamda her bir başkan kendi "tarafsız" politikasını geliştirmeye çalışmıştır (Öztürk, 2009: 2-3). Trump dönemine kadar bu "tarafsızlık" sağlanabilmiştir.

Her türlü dönemsel ve tarihsel faktörler göz önünde bulundurularak farklı ilkeler uygulanabilmekte ve güncel ilkeler orya konması mümkün olabilmektedir, fakat dış politika ilkelerinin değiştirilmesi zor olmaktadır. İlkelerin değiştirilmesi açısından ABD akla gelen az sayılı ülkelerden biridir. Fakat Amerikan dış politikasının ABD başkanlarına göre ne kadar büyük değişiklikler göstermesine rağmen değişmez ilke uygulamasının var olduğu söylenebilir (Özdal vd., 2009: 121).

Güçlü devletlerin, özellikle ABD'nin kendi dış politika inançları ile kurdukları bir sistemi yönetmek istemeleri kaçınılmazdır. Bu sistem içerisinde onların yeri geldiğinde "ormanlar kralı", istendiği zaman

“şefkatli baba” veya “kızgın bir boğa” gibi misyonlar üstlenerek hegemonyalarını devam ettirmeleri mümkündür. Ayrıca sistem içerisinde zaman zaman onlara alternatif oluşturabilecek güçlerin ötekileştirilmesi de önem taşımakta ve bu devletler, etki alanlarındaki her bir alana nüfuz ederek vageçilmez bir unsur olma niteliği taşıdıkları inancı yerleştirmeye çalışmaktalar (Şahbaz, 2017: 5).

1.1.3. ABD Dış Politika Yöntemleri

ABD dış politikası yöntemleri dört ana başlıkta ele alınabilir:

- Diplomasi ve ittifaklar
- Dış yardımlar, hibe ve krediler
- Ekonomik baskılar
- Yaptırımlar

ABD'nin ulusal gücünü oluşturan tüm faktörler onun dış politika hammaddesi niteliği taşımakta ve ABD, uyguladığı küresel diplomasisi ile bu faktörleri bir araya getirerek onlara yön vermekte ve gerçek bir güce dönüştürmektedir. Başka sözle ABD'nin sahip olduğu ulusal güç kaynakları ve izlemekte olduğu dış politika hedef ve araçları arasında belirli bir uyum vardır. ABD hem de uluslararası ittifaklar oluşturmakta ve dış politika hedeflerine bu araçla ulaşmaya çalışmaktadır. ABD'nin amaçlarına sadece kendi gücüyle ulaşamaması değil, uluslararası sistemin yapısı zorunlu kıldığı için bu ittifaklarda yer almakta, aynı zamanda uyguladığı politika ile askeri operasyonların maliyetleri bu ittifakda yer alan müttefik ülkelere yüklenmektedir. Aynı zamanda yapılan operasyonların sorumluluğu da ittifaka yüklenmekle, ABD'nin imajı korunmaktadır. Hem de ittifaklar, ABD'nin uzun bir süre savaştığı “Doğu Bloğu”na karşı oluşturduğu güç dengesinin önemli unsuru olmuş

ve ABD kendi bloğunun lideri olarak birçok avantajlardan faydalanmıştır (Gülsatar, 2006: 33).

I. ve II. Dünya Savaşları dünya genelinde ülkelerin ekonomilerinin yıkılmasına ve kalkınmaları için yardımlara ihtiyaç yaranmasına neden olmuştur. Aynı şekilde bu dönemde birçok devlet bağımsızlık elde etmiş ve kalkınma stratejilerinin yetersizliği nedeniyle dış yardımlara ihtiyaç duymuştur. Bu bağlamda dış yardım kavramı uluslararası ilişkiler literatürüne dahil olmuş ve “küresel kalkınma aracı olarak dış yardımlar” önemli bir rol üstlenmiştir. Bu bağlamda Morgenthau tarafından dış yardımlar 6 temel başlıkta toplanmıştır:

- İnsani amaçlı dış yardım
- Varlığını sürdürmek amacıyla yapılan dış yardım
- Askeri yardım
- Rüşvet aracı olarak dış yardım
- Prestij sağlayıcı dış yardım
- Ekonomik yardım.

Geleneksel olarak bu yardımları üç amaç kapsamında değerlendirmek mümkündür:

- Sosyal-ekonomik yapının geliştirilmesi
- Demokratik işleyişin ilerletilmesi
- Küresel sorunların ortadan kaldırılması.

Dünya tarihinde dış yardım faaliyetlerinin ister insani boyutu ister diplomatik açıdan yapıldığına birçok örnekler verilebilse de, bu konseptin kurumsallaşması ve modern anlamda gündeme gelmesi Marshall Planı ile bağlıdır. ABD Dışişleri Bakanı George Marshall tarafından 1947 yılında önerilen ve 1948-1951 yılları arasında yürürlükte olan Marshall Planı, II. Dünya Savaşı sonrası dağılmış ve yardıma

ihtiyaç duyan Avrupa ülkelerine yönelik ABD kaynaklı yardım paketidir (Tüfekçi, 2016: 107). Aynı dönemde, ABD Başkanı Harry Truman tarafından 12 Mart 1947 tarihinde önerilen ve 22 Mayıs 1947'de yürürlüğe giren Truman Doktrini olarak bilinen belge ile Türkiye 100 milyon dolar ve Yunanistan'a 300 milyon dolar hacminde yapılan yardımlar da bu ülkelerin kalkınmasına yönelik olmakla birlikte, aynı zamanda Sovyet tehdidinden korunmalarına yönelik idi (Avşaroğlu, 2008: 6). Dış yardımların olumsuz tarafı, yardım alan ülkeyi veya ülkeleri yardım eden ülkeden bağımlı ve etkiye açık hale getirmesidir. Bu etki genel olarak tektaraflı olduğu gibi karşılıklı da olabilir (Gülsatar, 2006: 35). Bu açıdan özellikle varoluşunu koruma amaçlı yardımlar önem taşımaktadır. Örneğin, BAE'nin Mısır'a yaptığı yardımlar bu kapsamda değerlendirilebilir. Mısır'da Müslüman Kardeşler'in iktidara gelmesi Körfez ülkelerinde radikalleri kışkırtacağı endişesi doğurmuştu. Bu endişeyle Mursi ve Müslüman Kardeşlerin devrilmesinden sonra bir daha iktidara gelmemeleri için BAE tarafından 5 milyar dolar civarı oldukça büyük yardım yapılmıştır. Şu an birçok devletin kendi güvenliğini sağlamak amacıyla diğer devletlerde iktidar mücadelesi içerisinde bulunan gruplara yardım sağladığı bilinmektedir (Tüfekçi, 2016: 113).

ABD'nin askeri ve insani yardım (müdahele) politikalarını etkileyen temel dinamiklerin başında ekonomik çıkarların durduğu söylenebilir. Bu çıkarlar farklı topraklarda, deniz aşırı bölgelerde olsa da, genel olarak ABD tarafından milli güvenliğe tehdit olarak algılanabilmektedir. Bu durumun asıl nedeni ABD'nin, özellikle Soğuk Savaş sonrası oluşan tekkutuplu dünya düzeninin süper gücü olması ve tüm dünyaya hakim olmak istemesinden kaynaklanmakta, sonuç olarak hammadde ve doğal kaynaklar üzerinde sınırsız bir yetki sahibi olduğu düşünülmektedir.

Güvenli ve ucuz petrol, ABD'nin hayati ulusal çıkarı olarak görülmekte ve bir çok askeri ve insani müdahale bununla ilişkilendirilmektedir (Dağcı ve Zorba, 2016: 59-60).

Fakat son yıllarda ABD hegemonyasının zayıfladığı, Çin, Brezilya, Rusya, Hindistan ve Türkiye gibi ülkelerin ise gittikçe güçlendiği ve uluslararası sistemin tekkutuplu yapısının dağıldığı düşüncesi yaygın olarak kabul edilmektedir. ABD'nin Soğuk Savaş döneminde SSCB'ye karşı uyguladığı "Çevreleme" stratejisinin hala devam ettiği de söylenmektedir. Fakat bu bağlamda farklı ABD Başkanları döneminde, yani baba Bush, Clinton, oğul Bush, Obama ve son olarak Trump döneminde ABD'nin dış politika stratejisinde belirli değişikliklerin yaşandığı ve bu liderlerin hepsinin farklı stratejiler uyguladığı iddia edilmektedir (Feaver, 2012: 7-8).

1.2. ABD DIŞ POLİTİKASI DÖNEMLERİ

1.2.1. 2012 Öncesi ABD Dış Politikası

1.2.1.1. George H. W. Bush dönemi

George H. W. Bush, ABD'nin 41. Cumhurbaşkanı olarak 1989-1993 yılları arasında görev yapmıştır. O, Körfez Savaşı döneminde ABD'nin liderliğini üstlenmiş, 1989 yılında Panama'nın işgaline ve ülke lideri Manuel Noriega'nın devrilmesine emir vermiş, Kasım 1990'da SSCB eski başkanı Gorbaçov'la görüşerek Soğuk Savaş'ın bitmesini sembolize eden "Saldırmazlık Paketi" imzalamış, özellikle İran İslam Devrimini gerçekleştiren radikallere silah sattığı için Reagan yönetimi tarafından hapsedilen 6 resmini bağışlamış, en önemlisi ise "Yeni Dünya Düzeni"nin oluşturulmasını hayata geçiren bir siyasetçi olarak değerlendirilmiştir (<https://www.britannica.com/biography/George-H-W-Bush>, erişim tarihi: 16.04.2018)

ABD “Yeni Dünya Düzeni” (New World Order) politikası ile Körfez’e müdahalesini meşrulaştırmış, aynı zamanda daha küresel bir bakışla Soğuk Savaş sonrası dönemde dünya politikasının alacağı şekli göstermiştir. Yeni dönemde tehdit karşıt bir blok veya ideoloji tarafından değil, dengeyi bozmayacak olan çevreden, yani gelişmekte olan dünyanın hukuk tanımaz orta veya küçük devletlerinden gelmekte, özellikle nükleer ve diğer kitlesel imha silahlarının “haydut” devletlerin eline geçmesi ise tehdit olasılığını arttırmaktaydı. Bu noktada saldırganın caydırılması, cezalandırılması ve imhası gibi büyük bir sorumluluk ABD’ye düşmekte ve bu lider bir ülkenin kaçınılmaz yükü olarak nitelendirilmekteydi. YDD gereği, ABD kendisini SSCB’nin var olmadığı yeni düzenin koruyucusu ve düzenleyicisi (custodian) rolüne uygun görüyordu. YDD ile ABD, BM’ye daha önce Amerikan dış politikasında hiç görülmediği kadar önemli rol biçmekte, lakin ABD kendisini BM kararlarına bağlamamakta ve örgütün ABD’yi sınırlayıcı biçimde davranacağı halde gerekirse Washington’un bağımsız ve tektaraflı hareket edebileceği gözükmekteydi. Bush’a göre YDD sistemi dönüştürmeyi değil, statükoyu sağlamayı amaçlamaktaydı. Bush YDD’yi saldırganların cezalandırılması teziyle açıklamaya çalışsa da, neden Somali, Körfez, Bosna ve Haiti’deki gerilimler karşısında ad hoc (acil) bir yaklaşım sergileyemedi, aynı zamanda Panama ve Körfez’e müdahale ederken, Bosna’ya etmedi veya Somali’ye asker gönderip Angola’ya göndermemeyi tercih ettiği ile ilgili belirli soruların oluşmasına neden olmuştur (Kurtbağ, 2010: 204-206).

1.2.1.2. Bill Clinton dönemi

ABD’nin 42. Cumhurbaşkanı olarak 1993-2001 yılları arasında iktidarda olan Bill Clinton, ülkenin en büyük ekonomik genişleme döneminin

temel aktörlerindendir. Nitekim 1998`de impiçmente maruz kalan ikinci cumhurbaşkanı olarak tarihe geçse de, 1999`da Senato tarafından affedilmiştir. Ülke içi politikaların başarılı olduğu düşünülmemese de, dış politika açısından ABD`nin bir çok başarılı adımlarına da öncülük yapmıştır. Örneğin, onun döneminde Kuzey Amerika Serbest Ticaret Antlaşması Kongre tarafından onaylanmış ve bu Antlaşma ABD için Meksika ve Kanada ile birlikte serbest ticaret bölgesi oluşturmaya olanak sağlamıştır. Clinton`un inisiyatifi ile Eylül-Ekim 1994`de Haiti Cumhurbaşkanı Jean-Bertrand Aristide iktidara getirilmiş (o, 1991 askeri darbesi ile iktidardan alınmıştı), Bosna, Hırvatistan ve Sırbistan arasında 21 Kasım 1995 tarihinde imzalanan ve Bosna`da savaşa son veren Dayton Antlaşması için barış görüşmeleri gerçekleştirmiş ve bu barışın elde edilmesi için pek uğraşmış, Filistin ve İsrail arasında kalıcı bir barışın elde edilebilmesi için çalışarak 1993 yılında Yitzhak Rabin ve Yasir Arafat`ı Washington`da görüştürerek Gaza Şeridi ve Jericho`da Filistinlilerin kendini yönetim hakkı tanıyan tarihi anlaşmanın imzalanmasına neden olmuştur. Clinton döneminde ilk kez ülkenin 1969`dan itibaren gerileyen bütçe balansı yeniden sağlanmış ve ülke tarihinde en fazla bütçe fazlası oluşmuştur. Dış politikada Clinton`un sert uygulamalarından biri Irak`ın BM`in silah denetimi çalışmalarına olumsuz yanaşması nedeniyle 1998`de 4 günlük bombalanması kararı idi. Clinton iktidarının son haftaları ise İsrail-Filistin sorununun başarısız çözüm çalışmaları ile hatırlanmaktadır (<https://www.britannica.com/biography/Bill-Clinton>, erişim tarihi: 19.04.2018). Böylece, Clinton döneminde ABD`nin genel stratejisine kitle imha silahları tehdidiyle aynı düzeyde önemli olan etnik çatışmaları yakın tehdit olarak değerlendirilmesini görmekteyiz.

Clinton döneminde düşmana dönüşebilecek devletlerle etkileşime girmesi ve tesis edilen statükodan söz edilebilir. Burada Rusya ve Çin ile ilişkiler önem taşımakta ve bunlar bir tehdit unsuru olarak algılanmakta, ikinci sırada ABD'nin Batılı insan hakları kavramlarının yerleştirilmesi istikametinde izlediği strateji ve demokrasi yaygınlaştırılması gelmekte, üçüncü sırada bunu serbest piyasa ekonomisinin ve pazar kapitalizminin yerleştirilmesi ile dünya ekonomisinin ABD'dekine benzetilmesi izlenmektedir, dördüncü sırada ise, esas kitle imha silahlarının düşman devletlere yayılmasının engellenmesi durmaktadır (Feaver, 2012, ss. 8-10).

Clinton yönetimi, ABD'nin dünyada lider ülke olması gerektiğini düşünmekte ve bunun yanısıra dış politikada ardılı olduğu Bush'un aksine çok taraflılığa önem vermektedir. Bu dönemde "demokrasilerin genişletilmesi" söylemi ABD dış politikasının temel noktası haline gelmiş, aynı zamanda yumuşak güç kullanma tercihlerine üstünlük verilmiştir, örneğin ülkelerde iktidar değiştirilmesine yardım, vd. Bu tercihin aksi ise, sert güç kullanımı, özellikle NATO'nun Kosova'ya müdahalesi ve BM yönetimi olmadan kitle imha silahlarının üretildiği iddiası ile Sudan'ın başkenti Hartum'da bir fabrikanın, bunun yanısıra Irak'ta 4 günlük bombalama gösterilebilir. Aşağıdaki olaylarda ABD bazen sert, bazen yumuşak güçle dış politika uygulamıştır:

1993 yılında NATO'nun kapsamını büyütme müzakereleri zamanı Bosna'da patlak veren şiddete karşı ABD hem yumuşak güç hem de sert güç uygulamıştır.

1994 yılında NAFTA kurulmuş ve Bosna'ya müdahale edilmiş, Clinton NATO'nun genişlemesi konusunda Rusya'ya telkin çalışmaları yapmış, ABD'nin barış gücü Haiti'deki vahşete engel olma yolunda harekete geçmiş, iktidar değişimi gerçekleştirmiştir.

1995 yılında DTÖ kurulmuş, NATO'nun doğu istikametinde genişlemesi ivme kazanmış, NATO Bosna'ya hava saldırısı düzenlemiş, Dayton Antlaşması ile Bosna sorunu halledilmiştir.

1996 yılında ABD, Nükleer Silah Denemelerinin Engellenmesi Antlaşmasını imzalamış, Japonya ile ittifaklarını güçlendirme çalışmaları gerçekleştirmiş, NATO'nun genişlemesi konusunda Clinton'un açık görüşleri ifade edilmiştir.

1997 yılında NATO ile Rusya arasında anlaşma imzalanmış, Polonya, Macaristan, Çek Cumhuriyeti NATO üyeliğine alınmış, bunun yanısıra ABD'nin taraf olmadığı Kyoto Protokolü hazırlanmıştır.

1998 yılında İsrail Filistin arasında Wye River müzakereleri tıkanmış, sorun çıkmaza girmiş, El-Kaide Doğu Afrika'da ABD elçiliğine saldırı düzenlemiş, ABD ise buna karşılık olarak Afganistan ve Sudan'ı bombalamıştır.

1999 yılında NATO Sırpıları Kosova'dan çıkarma harekatı düzenlemiş, ABD Senatosu ise Nükleer Silah Denemelerinin Engellenmesi Antlaşmasını reddetmiştir.

2000 yılında El-Kaide ABD savaş gemisini bombalamış, ABD hisse senetleri düşüşe girmiş ve İsrail-Filistin sorununun çözümü için Camp David müzakereleri başarısızlıkla sonuçlanmıştır (https://www.academia.edu/6094979/Clinton_D%C3%B6nemi_Amerika_n_D%C4%B1%C5%9F_Politikas%C4%B1, erişim tarihi: 20.04.2018).

1.2.1.3. George W. Bush dönemi

ABD'nin 43. Cumhurbaşkanı olarak 2001-2009 yılları arasında görev yapan George W. Bush veya oğul Bush dönemi 11 Eylül 2001 saldırıları ve bu saldırıyı takiben ABD dış politikasının sert güç uygulamaları ile nitelendirilebilir. Muhafazakar cumhuriyetçi aday olarak iktidara geldiği

zaman ilk yaptığı işlerden biri Senato`da vergi azaltılması kanununu geçirmesi olmuş ve sonraki bir çok kararları da Senato`nun önemli direnciyle karşılaşmıştır. Bush hükümeti 1972 tarihli Anti Ballistik Füze Antlaşması`ndan çekilmiş, aynı zamanda ABD ekonomisine olumsuz etki yapabileceği gerekçesiyle Kyoto Protokolüne bağımlı kalmayacaklarını bildirmiştir. 3000 vatandaşının ölümüne neden olan 11 Eylül saldırılarından sonra ise, Bush hükümeti terörizm üzerinde, özellikle de bu saldırılardan sorumlu olarak bilinen Osama bin Laden ve onun terör teşkilatı El-Kaide, aynı zamanda bu grubaşmaya destek veren Afganistan`ın Taliban hükümetine karşı küresel savaş ilan etmiştir (<https://www.britannica.com/biography/George-W-Bush>, erişim tarihi: 21.04.2018).

11 Eylül sonrası ABD`nin statükoya dayalı bir dünya hegemonu olmaya başlaması ve güvenliğine öncelikli tehdidin Rusya ve Çin`den değil El-Kaide ve benzeri örgütlerden bekleneceği ortaya çıkmıştır. Bundan sonra ABD diğer devletle sınırlı işbirliğine gitmiştir. Lakin Küba, İran, Irak, Kuzey Kore, Libya ve Suriye`nin yanısıra, bir de Sudan ve Afganistan ABD`nin terör listesine eklenmiştir. 11 Eylül terörist saldırısının ardından başlayan terörizmle savaşın önemli işlevlerinden birisi, Bush yönetimine küresel müdahalecilik politikalarını uygulama imkanı sağlaması idi. Böylece Bush, Clinton döneminden daha fazla şekilde karşı terör faaliyetleri gerçekleştirmiştir. ABD terörizmle savaşı uluslararası toplumla beraber yürütmek isteğini açıklasa da, bu hiçbir zaman gerçekleri yansıtmadı (Okşaş, 2009: 118-120).

ABD, 2003 sonlarında ABD-Orta Doğu ortaklık inisiyatifini, 2004 yılında gerçekleştirilen G8 zirvesinde ise, Büyük Orta Doğu İnisiyatifini (veya Büyük Ortadoğu Projesi) ilan etti. Bush döneminin diğer önemli adımlarından biri ise, El-Kaide`ni desteklediği ve kitle imha silahları

bulundurduğu iddiasıyla Irak'a müdahale etmesi, lakin böyle bir şey bulmaması ile fiyaskoya uğraması ve toplumdan olumsuz tepkiyle karşılaşması olmuştur (Okşas, 2009: 121). Böylece, 9/11 olaylarının ardından asimetrik tehditlerin artması nedeniyle Bush yönetimi tek yanlı müdahaleci politikaları ile gündem yaratmış ve yükselen yeni bölgesel güç merkezlerinin ortaya çıkması ile uluslararası alanda çok kutupluluk tekrar gündeme gelmiştir. Özellikle 2008'de patlayan küresel ekonomik kriz, Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin ve Güney Afrika gibi ülkelerin üyesi olduğu BRICS'i ve üyelerini yeni yükselen güç olarak öne çıkarmıştır (Özdam vd., 2013: 16).

1.2.1.4. Obama birinci dönemi

George W. Bush'un iki dönem yaptığı ABD başkanlığı görevinin ardından gerçekleştirilen başkanlık seçimlerinde Demokrat Parti'nin başkan adayı olan Barack Obama, ABD siyasi tarihindeki ilk siyah başkan olarak 2009-2017 arasında iki dönem başkanlık yapmıştır. Obama, Bush'a kıyasla daha ılımlı demokrasi, insan hakları, karşılıklı etkileşim, yardımlaşma vb. söylemlerinde bulunmuştur (Kocakenar, 2015, s. 10).

Obama yeni dünya düzenini doğru algılamış ve ABD'nin tek süper güç olmadığını ve bu dönemin sona ermekte olduğunu fark etmiştir. Avrupa Birliği, Çin, Hindistan gibi güç odaklarının önemini kavramış ve bu ülkeler ile işbirliğine gitmeyi ve dayanışma içerisinde olmayı benimsemiştir. Obama'nın çatışma karşıtı bir tutum sergilemesi ve uzlaşmaya dayalı politikalar izlemesi, İran dahil potansiyel düşmanlarla müzakere masasına oturmayı tercih etmekte olduğunu göstermiştir (Özkan, 2009: 168-183). Obama, sadece ABD halkının beklentilerini karşılamamış; seçim söylemleri ile, Bush döneminde artan ABD

karşıtlığını azaltacağı; İran, Irak, Afganistan ve Rusya ile yaşanan sorunlara karşı diyalog ve müzakere sürecinin başlatılacağına sinyal vermiştir. Dünyada yaşanan ekonomik krize ve küresel ısınma gibi sorunlara karşı ABD'nin artık daha duyarlı davranacağı beklentisi artmıştır (Keyman, 2008).

ABD'nin dış politikasında askeri gücü ön plana alan ve "Amerika dünyanın efendisidir" sloganı ile hareket eden Neo-conlar grubunun izlediği müdahaleci yaklaşımlarının aksine Obama, dünyanın şekillendirilmesi gerektiğini düşünen ABD'nin dünyanın "lideri" olması gerektiğini savunan Shapers grubuna yakın bir tutum izlemektedir. Shapers grubu ABD'nin yumuşak gücünü (soft power) ön plana çıkarması gerektiğini savunmaktadır. Ayrıca, ABD politikasında bir diğer önemli grupta Monroe Doktrini'nin savunucularının da aralarında bulunduğu çekinikler (obstainers) grubudur. Bu yaklaşımı savunanlar, ABD'nin gerçekleştirdiği müdahalelerin, ABD ekonomisine zarar verdiğini ve bu yüzden ABD'nin kendi ekonomik sorunları ve sosyal problemler ile ilgilenmesi gerektiğini ve kendi sınırları içerisindeki sorunları çözmesini gerektiğini savunmaktadırlar. Obama bu yaklaşımdan da etkilenmiştir. Bu doğrultuda, ABD'nin Afganistan ve Irak'tan çekilmeye yönelik adımlar atmasını örnek olarak gösterilebiliriz. Obama'nın, Shapers grubu ile Obstainers grubunun sentezi olduğunu, ancak, Shapers grubuna daha yakın bir tutum sergilediği görülmektedir (Arıboğan, 2013: 60-63).

Obama'nın başkan olduktan sonra belirlediği dış politika anlayışının temel konuları ve öncelikleri şu şekilde ifade edilebilir:

- Hükümetler Arası İşbirliği
- Terörizmle Mücadele
- Küresel Terörizmle Küresel Mücadele

- Nükleer Silahların Yaygınlaşmasını Engelleme
- Jeopolitik Vizyondan Jeoekonomik Vizyona Geçiş
- ABD'nin Dünyadaki İtibarını Yeniden Kazanması: ABD askerlerinin Irak'tan geri çekilmesi, Guantanamo Üssü'nün kapatılması ve Nükleer Silahsızlanma Anlaşması'nın yeniden düzenlenmesi ile birlikte Bush yönetimi altında değer kaybetmiş olan ABD itibarının yeniden tesis edilmesi.

Obama'nın birinci başkanlık dönemi süresince güvenlik ve terörizm konuları çerçevesinde yaşanmış olan en önemli olaylar; Ortadoğu ve Kuzey Afrika bölgelerinde yaşanan Arap Baharı süreci ile ABD işgali altındaki Irak'tan başlayıp Suriye'ye yayılan ve günümüzde halen faaliyette bulunmak suretiyle tüm dünyayı tehdit etmekte olan IŞİD sorunu ile mücadele olmaktadır. Bu bağlamda Obama yönetimi altında yaşanan küresel krizler, Arap Baharı ve IŞİD sorunu olarak ele alınmaktadır (Ertuğral, 2013: 64-68).

1.2.2. 2012 Sonrası ABD Dış Politikası

1.2.2.1. Obama ikinci dönemi

İlk 4 senesinde genel olarak Amerika'nın yaşadığı ekonomik kriz ve kendi iç politik önceliği olan sağlık sigortası yasa tasarısına odaklanan Obama dış politika alanında kendisinden beklenen açılımların birçoğunu gerçekleştirmedi. Beyaz Saray bu dönemde özellikle dönemin dışişleri bakanı Hillary Clinton'un önyak olduğu Asya stratejisiyle ekonomik diplomasiye dayalı yeni bir yaklaşım ortaya koyup Ortadoğu'daki askeri varlığını azaltma çabalarına girişti. Bölgede özellikle Burma merkezli yapılan diplomatik açılım yanında, Japonya ve Güney Kore ile serbest ticaret anlaşması girişimleri ve başta Filipinler ve Avustralya olmak üzere bölge ülkeleriyle ortak güvenlik inisiyatifleri

Amerika'nın bölgedeki görünürlüğüne ciddi bir katkı yaptı. ABD'nin dış politika yapıcıları bu dönemde bir yandan Asya Pasifik bölgesine yönelik bir diplomatik kontra atak başlatırken öte yandan savunma ve ekonomik odaklı bölgesel çalışma ve oluşumlarda son derece belirgin bir şekilde yer almaya başladı. Ayrıca bu bölgede yaşanan uluslararası krizlere de ABD'nin daha aktif bir şekilde müdahil olmaya başladığı görüldü. Bu dönemde özellikle Güney Çin Denizi'ndeki Spratly adaları konusunda Çin Halk Cumhuriyeti ve Filipinler ile yaşanan gerginlik Amerikan donanmasının dikkatinin bu bölgeye çevrilmesine sebep oldu. Obama yönetiminden isimlerin bölgedeki kriz ile ilgili açıklamalar yapması ve Dışişleri Bakanı Clinton'un Güney Çin Denizi'ndeki sınır problemlerinin barışçıl yollardan çözülmesinin ABD'nin ulusal çıkarı olduğunu ifade etmesi bu durumu daha ciddi bir seviyeye çıkardı. Bush döneminin izlerini taşımaya devam ederken bunun yanında adına 3D denilen (diplomasi, demokrasi ve kalkınma) yeni yaklaşımla da tahkim edilmeye çalışıldı. Bu noktada özellikle Washington Post tarafından dünyaya duyurulan ABD'nin Afrika'da Burkino Faso merkezli oluşturmaya çalıştığı istihbarat ve drone üsleri networkü bölgedeki ABD aktivitesini ortaya koyuyordu. (Kanat, 2014: 8-9).

Arap Baharı meselesine odaklanılacak olursa, Obama yönetiminin Arap Baharı'ı öncesi ve sırasındaki davranışları yoğun tartışmalar yarattı. Amerika'nın bölgeden uzaklaşmasının bir sonucu olarak Arap Baharı'nı öngöremediği iddiasından, Amerika'nın Arap Baharı'nda aslında etkin olduğuna dair farklı iddiaların hepsi etrafta sıkça duyulmaktadır. Aslında Obama yönetiminin Arap Baharı'na dair tavrının oldukça iyi hesaplanmış bir tavır olduğunu düşünmek daha doğru olacaktır. Obama döneminde tüm diğer Amerikan yönetimlerinde olduğu gibi Ortadoğu'nun demokratikleşmesi gerektiğine dair yaygın kanı zaten

mevcuttu. Yalnız Obama bunu gerçekleştirmek adına maliyetli askeri yöntemlere başvurmak yerine, sadece Arap sokaklarında meydana gelen olaylara pasif ve iyi hesaplanmış, aynı zamanda oldukça ihtiyatlı bir destektebulundu. Bush döneminde Irak'ta milyarlarca dolar harcanarak yapılmak istenen ama sonunda Amerika'nın aleyhine sonuçlar doğuran müdahaleciliğin yerine, Obama yönetimi Arap sokaklarına destek anlamında pasif mesajlar vererek birçok otoriter yönetimin el değiştirmesini sağlamış oldu. Tüm bu olaylar esnasında ne Amerikan ekonomisi ne de Amerikan imajı bir zarar gördü. Süreç boyunca Obama yönetimi yalnız kritik anlarda küçük diplomatik müdahaleleri tercih etti (Yalçın, 2015: 67).

Arap Baharı, Ukrayna Krizi, Libya, Irak ve Afganistan örneklerinin her birinde aslında Obama yönetimi aynı esnek stratejiyi sürdürmüştür. Arap Baharı'nda bölge dinamiklerini takip etmek ve gereksiz maceralara sürüklenmemek temel hedef olduğundan, Obama Ortadoğu'da oyunu oldukça dikkatli ve çok taraflı bir yöntemle idare etmiştir. Tunus'ta işler tam beklediği gibi yürümüştür. Libya'da ise yapılan müdahalede Amerika bilinçli bir tercihin sonucu olarak en önde ve tek taraflı hareket ederek şiddet kullanan aktör rolünden oldukça uzak durmuştur. Operasyonları özellikle Fransa gibi Avrupalı aktörlerin öncülüğünde yürütmeye özen göstermiştir. Mısır'da herhangi bir doğrudan müdahaleden bilerek uzak durmuş, Müslüman Kardeşler'in Mısır rejiminin ana hatlarıyla sorun yaşadığı düşünüldüğü bir anda ise ordunun müdahalesine destek vermiştir. Suriye'de Obama yönetimi bölgedeki müttefiklerinin tüm baskılarına karşı pahalı bir askeri operasyondan kaçınmak için her türlü çabayı göstermiş ve bir anlamda bunu başarmış gibi görünüyor. Suriye'deki kriz aslında Amerikan çıkarlarından ziyade bölgesel aktörlerin çıkarlarına zarar vermeye devam

etmektedir. Amerika'nın hoşnut olmadığı Esed rejimi ve İran yine Amerika'nın hoşnut olmadığı cihatçılarla savaşmaktadır. Onların birbiriyle savaşması Amerika için tercih edilebilir bir durum olarak görünmekte. Tüm bunlar bir araya getirildiğinde aslında Obama döneminin kendine has bir tavrı olduğunun düşünülebileceği ve Obama yönetiminin sadece günlük etkilere tepki vermediği düşünülebilir.

Obama başarısızlığının farkındaydı ve bunu Eylül 2015'te BM Genel Kurulu'nda yaptığı konuşmasında 'Libya halkına bir tiranın saltanatını sonlandırmak için yardım etmiş olsak bile, koalisyonumuz geride kalan boşluğu doldurmak için daha çok şey yapabilirdi ve yapmalıydı.' şeklindeki sözleriyle de kabul ediyordu.

1.2.2.2. Trump dönemi

ABD'nin 45. Cumhurbaşkanı olarak Cumhuriyetçi Parti Başkanı Donald Trump, 8 Kasım 2016 tarihinde gerçekleştirilen seçimleri kazanarak 20 Ocak 2017 tarihinde iktidara gelmiştir. Trump'ın söylemleri ve davranışları büyük kitle tarafından hoşnutsuzlukla karşılanmış ve protesto gösterileri ile daha da keskin duruma gelmiştir. Trump seçimleri kazandıktan sonra New York, Boston, Chicago, Portland ve Oakland bölgeleri başta olmakla, birçok ABD federe devletlerinde ve büyük şehirlerde protesto gösterileri düzenlenmiştir.

(https://www.washingtonpost.com/news/monkey-cage/wp/2018/01/21/one-year-after-the-womens-march-on-washington-people-are-still-protesting-en-masse-a-lot-weve-counted/?utm_term=.022acb196271, erişim tarihi: 21.04.2018).

Trump'ın devlet başkanı olduğu ilk yılın temel çizgileri aşağıdakilerdir: 20 Ocak 2017 – Göreve başlama töreninde Trump, Amerika'nın dış politikada uygulayacağı birincil yaklaşımının ABD'nin ticaret açığını

kapatacağı, ittifaklar içerisinde yük paylaşımını dengeleyeceği, dünyayı “radikal İslam terörizmi”ne karşı birleştireceği ve “her bir halkın kendi çıkarlarını birinci yere koyma hakkı olduğu”nu ifade etmiştir.

23 Ocak 2017 – Trump, Ticaret Temsilcisini daha Obama Yönetimi döneminde 12 devlet arasında imzalanan Asya yoğunlu Trans-Pasifik Ortaklık Antlaşmasından çekilme için göndermiştir.

27 Ocak 2017 – 6 Müslüman-çoğunlu ülkenin vatandaşlarının ABD’ye seyahat yasağı hakta icra kararnamesi verilmesi. Daha sonra, bu kararnameye daha 2 ülkenin ismi eklenmiş. Aynı zamanda Suriye göçmenlerinin ABD’ye gelmesi yasaklanmıştır. Aynı gün hem de ABD-Meksika sınırı boyu duvar inşası hakkında karar kabul edilmiştir.

7 Nisan 2017 – Beşar Esad rejimi tarafından kimyasal saldırı düzenlendiğini gerekçe göstererek Suriye’ye füze saldırısı gerçekleştirmiştir. Nitekim BM GK kapsamında Suriye’ye karşı kararların kabul edilmesi Rusya tarafından bloke edilmiştir.

18 Mayıs 2017 – Kanada ve Meksika’nın da üye olduğu NAFTA’nın gözden geçirilmesi ve modernleştirilme teklifi. Bu teklifin amacı ABD ticaret açığının kapatılması, yeni iş yerleri yaratılması ve fikri mülkiyet kısıtlamalarının rahatlatılması idi.

20-27 Mayıs 2017 – Trump`ın Suudi Arabistan, İsrail, West Bank (Batı Zolağı), İtalya, Vatikan, Belçika gibi ülkelere seyahatleri, 50 Arap ve Müslüman çoğunluklu ülkeden olan temsilcileri ile Riyad görüşmesi, Müslüman dünyasının terörizme karşı savaşta birleştirilmesi. İtalya`da G7 görüşmesine katılması.

1 Haziran 2017 – 2015 tarihli, ülkelerin karbon emisyonunu azaltmasını ve çevre korumacılığını öngören Paris Antlaşmasından ABD`nin çekildiğini ve bu antlaşmanın ABD ekonomisi için zararlı olduğunu ilan etmesi.

16 Haziran 2017 – Obama yönetiminden farklı bir görüş sergileyerek Kuba ile ilişkilerin kötüleştirilmesi. Yeni koşullar altında diplomatik ilişkileri kesmeden, Kuba'ya seyahat ve ticari kısıtlamaların tekrar berpa olunması gündemdedir. Eylül 2017'de ABD Havana'daki diplomatik temsilcilerinin sayısını azaltmıştır.

5-8 Haziran 2017 – Trump'ın Varşova ziyareti sırasında NATO ile ilgili konuşması, ardından ise Almanya'nın Hamburg şehrinde G20 toplantısında Putin'le görüşü gerçekleştirildi. RF'nin ABD'deki 2016 seçimlerine müdahalesi konusu gündemdeyken bu görüş tek anlamlı şekilde karşılanmadı.

8 Ağustos 2017 – Kuzey Kore'nin Guam bölgesinde ballistik füze saldırısı gerçekleştireceği tehdidinin ardından Trump'ın füze saldırısını Kuzey Kore'ye yapacağını söylemesi ve Kim Jong-un'un Trump'a karşı aşağılayıcı retorik savaşı ile ikili ilişkiler en sert noktaya tırmanmış duruma gelmişti.

21 Ağustos 2017 – ABD'nin kontra-terörizm savaşında Afganistan'daki misyonu ile ilgili yeni stratejisi açıklandı ve Trump Afganistan'a daha fazla askeri güç yerleştirileceğini ve ordaki yönetime daha fazla el koyacağını açıkladı. Lakin bu planın grafiği ile ilgili bilgi verilmemiştir.

5 Eylül 2017 – Obama dönemi başlatılan DACA (Deferred Action for Childhood Arrivals/Çocuk Gelişi ile ilgili Yavaşlatıcı Çalışma) programının 6 ay içerisinde durdurulacağı ve 800 bin civarı lehtarın deport edilmesine neden olacağı beklenmektedir. Trump bu yasanın Kongre tarafından fesedilmesi istiyor.

19 Eylül 2017 – Trump'ın BM'deki keskin çıkışında Kuzey Kore'ni tamamen yok edebileceği ve şöyle söylemiştir: “ABD kendi yaşam tarzını başkalarının üzerinde empoze etmeğe çalışmıyor, sadece başkalarının bakarak örnek alabilmesi için parlamaya devam ediyor”.

13 Ekim 2017 – İran`la imzalanan 2015 tarihli Ortak Geliştirilmiş Faaliyet Planı Antlaşmasına İran`ın uymaması gerekçesi ile Antlaşmanın fesedilmesi için Kongre`ye müracaat etmeyeceğini bildirmiş, aksine İran`a uygun yaptırımlar uygulamasını talep etmiştir.

3-14 Kasım 2017 – Trump`ın Asya ülkelerine, Japonya, Güney Kore, Çin, Vietnam ve Filipinlere ziyareti onun şimdiye kadarki en uzun ziyareti olarak nitelendirilmiştir. Bu, ABD`nin yeni dönemde Hind-Pasifik bölgesine daha fazla dikkat ayıracağına bir işareti olarak kabul edilebilir. Vietnam`daki Asya-Pasifik Ekonomik İşbirliği Zirvesi`nde Trump “Amerika Birinci” (America First) stratejisini açıklamış, aynı zamanda Japonya, Avustralya ve Hindistan gibi benzer demokrasilerin resmileriyle görüşte Çin`in artan küresel gücünün endişe doğurduğunu bildirmiştir.

6 Aralık 2017 – Trump ABD`nin yıllar boyu izlediği politikayı terk ederek, Yerusalem`i İsrail`in başkenti olarak tanımış ve İsrail Hükümetinin merkezi olduğunu bildirmiştir (<https://www.cfr.org/timeline/trumps-foreign-policy-year-one>, erişim tarihi: 25.04.2018).

Trump döneminde uluslararası siyasette belirsizliğin artacağı, öngörülmezliğin tezahür edeceği ve en önemlisi, ABD`nin küresel liderlik rolünü sürdürme isteğinin devam edeceği beklenmektedir. Farklı şekilde olsa da, Trump yönetiminin Obama döneminde başlatılan yönelimleri sürdüreceği görülebilir. Bu şekildeğişme ile, ABD farklı bölgelerdeki angajmanlarını sınırlandırmaya ve yerel aktörlere alan açmaya başlayabilir. Böylece, ABD`nin Soğuk Savaş döneminden kalma ağırlıklardan kurtularak önümüzdeki dönemde oluşan meydan okumalara cevap verebilecek bir stratejik esneklik kazanacağı söylenebilir. Trump yönetiminin İran nükleer programına tutumu ve İsrail yanlısı politikaları

istisna, küresel liderlik rolünü oynamaktan ziyade hem de Ortadoğu`da off-shore dengelemeyi, yani uzaktan manipüle stratejisi muhtemeldir. Böyle bir dengeleme ortamı, bölgesel aktörler arasındaki yıkıcı güvenlik rekabetini tetikleyebilir veya derinleştirebilir (Şaban, 2017: 1-2).

İKİNCİ BÖLÜM

İRAN'IN NÜKLEER TARİHİ

2.1. NÜKLEER ENERJİ VE NÜKLEER SİLAHLARA SAHİP OLMANIN ÜLKELERİN DIŞ POLİTİKASI AÇISINDAN ÖNEMİ

Günümüzde güç ve prestijın sembolu olarak görülen, hem bilimsel yetenek hem de yüksek teknolojik gelişimi gerektiren nükleer enerjinin kullanımı genel olarak 70 yıldan fazla bir geçmişe sahiptir. Birincil enerji kaynaklarından biri olarak bilirse de, siyasal tercihler gereği bir kenara itilmesi ve bilgi eksikliği nedeniyle az kullanıldığı için “alternatif enerji” olarak tanımlanmaktadır. Fakat barışçıl veya askeri amaçlara hizmet etmesine bağlı olmadan kapsamlı şekilde kullanıldığı halde nükleer güç, tam anlamıyla en temel “güç” kaynağına dönüşebilmektedir. Buna göre de bir çok ülkeler “nükleer güç” sahibi olmak istiyorlar. Nükleer enerjinin kullanılması bazı sorunları beraberinde getirmektedir. Bu sorunların başında, ülkelerin nükleer güçlerini hangi amaçlar peşinde kullanacakları sorunsalı gelmektedir. Barışçıl amaçlarla kullanılacağı takdirde nükleer enerjiden elektrik üretilmesi, tıpta teşhis ve tedavi amaçlı kullanılması, tarımda verimliliğin arttırılması mümkündür. Fakat nükleer enerji askeri amaçlarla kullanılırsa, bu insanlık tarihinde benzeri görülmemiş yıkım gücü, kullanılması sonucu yayılan radyoaktivite nedeni ile telafisi mümkün olmayan birçok çevresel etkileri doğurduğu için çok tehlikeli olmaktadır. Bu tür birbirine zıt özellikleri kendi bünyesinde barındırığına göre nükleer enerji “iki yüzlü” karaktere sahiptir (Kıbaroğlu, 2005: 1). Nükleer silahların temel olarak atom çekirdeğinin üzerinde yapılan çalışma ve işlemlerle üretildiği bilinmektedir. Nükleer silahların dehşet

verici sonuçları bomba patlaması zamanı açığa çıkan ışık, radyasyon, ısı ve basınçtan kaynaklanır. Nükleer silahın kullanılması zamanı bir kaos oluşur. Bu kaos ilk kez II. Dünya Savaşı'nın son yılında, yani 6 Ağustos 1945 tarihinde ABD tarafından Japonya'ya karşı nükleer silah kullanılmasıyla oluşturulmuştur. Japonya'nın Hiroşima kentine atılan atom bombası sonucunda 140 000 kişi anında, 300 000 kişi ise toplamda hayatını kaybetmiştir. Bundan 3 gün sonra ise, yani 9 Ağustos 1945'te Nagazaki'ye atom bombası atılmış ve burda da 74 000 kişi anında, 100 000 kişi ise toplamda ölmüştür (Eisei vd., 1981: 115).

Uluslararası ilişkilerin en temel kavramlarından olan güvenlik, devletlerin kendi varlıklarını sürdürmeleri için elzem bir unsur olarak kabul edilmektedir. Güvenlik algıları ve bununla bağlı güvenliğin sağlanması için izlenen yöntemler uluslararası ilişkilerin dinamik yapısı ile devletten-devlete farklılık göstermektedir. Bazen başarılı diplomatik ilişkiler, bazen ise etkili bir silahlanma yarışı ile güvenlik sağlanmaya çalışılır. Günümüzde nükleer silahlar en fazla saygınlık ve caydırıcılık karakterlerini taşıdıkları için dikkat çekiyor. Bu durum uluslararası nükleer güvenlik sorununu gündeme getirmektedir. 1945'te ABD'nin Japonya'ya attığı atom bombasının etkisi görüldükten sonra bir daha kullanılmamış fakat ülkeler kendi güvenliklerinin sağlanması için nükleer silahlanmadan vazgeçmemişler. Özellikle Soğuk Savaş yıllarında nükleer tehdit zirve noktasına ulaşmış ve tüm dünya nükleer felaketin eşiğine gelmiştir. ABD ve SSCB'nin liderliğini yaptığı Batı ve Doğu Blokları arasında yaşanan Soğuk Savaş süresince nükleer silah kullanılmasa da, hakkında çok konuşulmuş ve iki süper güç arasında korkuya dayanan, göreceli olarak istikrarlı bir düzenin oluşmasına neden olmuştur. Günümüzde nükleer teknolojinin daha da geliştirilerek ulaştığı

nokta göz önünde bulundurulursa olası bir nükleer saldırının etkileri tahmin edilemez bir durumdadır (Kaya, 2017: 37).

Soğuk Savaş'ın bitmesinden sonra stratejik önceliğini kaybeden kitla imha silahlarından biri olan nükleer silahlar, 11 Eylül 2001 tarihinde ABD'ye karşı yapılan terör saldırılarından sonra terör ile ilişkilerindirilerek yeniden uluslararası ilişkilerin öncelikli konularından biri haline gelmiştir. Özellikle nükleer silaha sahip olma günümüzün siyasi müzakerelerinde eli kuvvetlendiren psikolojik ve ideolojik bir baskı aracı haline gelmiştir. Nükleer silahın getirdiği prestije sahip olan ülkeler uluslararası literatürde “nükleer kulüp” adıyla bilinmektedir (Kaya, 2017: 48).

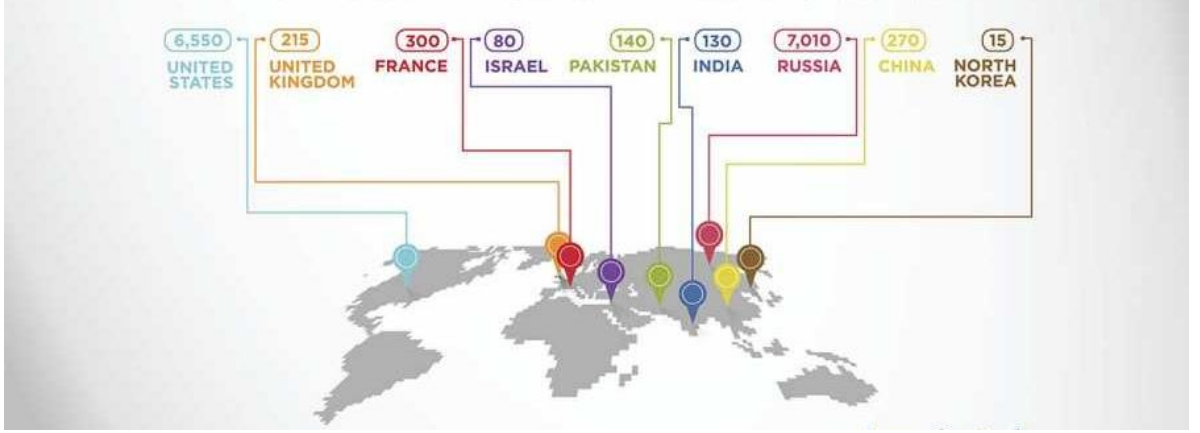
2.2. NÜKLEER SİLAHLARIN YAYILMASININ ÖNLENMESİ REJİMLERİNİN GELİŞİMİ

Nükleer silaha sahip olduktan sonra ABD bu alanda tekeli korumaya çalışıyordu. Fakat bu silahın teknik yapısının sırrı tezlikle yayıldı ve 4 yıl sonra, 1949'da SSCB kendi nükleer silah denemesini yaptı. Bunun ardından İngiltere 1952'de nükleer silaha sahip olduktan sonra SSCB karşısında Batı bloğunda nükleer kapasiteni artırmak için ABD Başkanı Dwight Eisenhower, 8 Aralık 1953'te BM Genel Kurulu'nda “Barış için Atom” konusunda bir konuşma yapmıştır. Bu konuşmadan bir kaç yıl sonra, 29 Temmuz 1957'de Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı BM'in özerk bir alt kurumu olarak tesis edildi. Nükleer silaha sahip olmayan ülkelerin bu alanda yaptığı çalışmaların barışçıl amaçlarla yapılıp-yapılmadığı UAEA tarafından yapılacak kontrol çalışmalarıyla tespit edilecekti. Bu politika kapsamında öncelikle dost ve müttefik olarak nitelendirilen ülkelerde nükleer santrallerin çalıştırılması için altyapı oluşturulmaya başlamıştır. Batı Bloğu'nun diğer bir üyesi Fransa da

1960`ta nükleer silaha sahip olmuştur. Komünist Çin 1964`te nükleer silaha sahip olduktan sonra bu silahın diğer ülkelere de yayılmaya tehlikesi gündeme geldi Nükleer silahların daha da yayılmasının önlenmesi amacıyla ABD ve diğer ülkeler birleşerek 1968`de Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenme Antlaşması (the nuclear Nonproliferation Treaty-NPT) imzaladılar. NPT, nükleer enerjinin barışçıl amaçlarla kullanıldığı sürece insanlığa hizmet edeceğini kabul ediyor, fakat barışçıl olmayan kullanımları da önlemeye çalışıyordu. Bu anlaşma ile daha önce nükleer silah denemeleri gerçekleştirmiş ülkeler “Nükleer Silaha Sahip Devlet” statüsü alıyor, diğer ülkelerin ise nükleer silah edinmesi yasaklanıyordu (Eryılmaz, 2010: 34-36; Dayday, 2007: 34).

NPT Antlaşmasını imzalamayan Hindistan 1974`te, Pakistan ise 1998`de nükleer silah edindiler. İsrail de NPT Antlaşmasını imzalamamıştır. Bu üç ülkenin zengin nükleer cephaneleri vardır. Irak`te Saddam Hüseyin 1991`de daha Körfez Savaşı`ndan önce gizli nükleer programı teşebbüsüyle çıkış etmişti. Fakat Irak`ta nükleer silah geliştirilememiştir. Kuzey Kore ise Ocak 2003`te NPT Antlaşması`ndan çıktığını bildirmiş ve o günden itibaren kendi nükleer çalışmalarını geliştirmeye başlamıştır. İran ve Libya gizli olarak nükleer çalışmalarını sürdürerek NPT Antlaşması`nı ihlal etmiş, fakat bu ülkelerde nükleer silahların varlığı uluslararası kapsamda onaylanamamıştır. 1996`da Kapsamlı Nükleer Deneme Yasağı Antlaşması (the Comprehensive Nuclear Test Ban Treaty-CTBT) imzalanmıştır. Günümüz itibariyle nükleer güce sahip olan ülkeler ve onların ihtimal edilen nükleer savaş başlıklarının sayısı aşağıdaki Şekil 1`de gösterilmiştir.

Şekil 1. Nükleer Güçe Sahip Ülkeler ve Onların Nükleer Savaş Başlıkları (2017)

Kaynak:<https://www.armscontrol.org/factsheets/Nuclearweaponswhohaswhat>, erişim tarihi: 10.05.2018.

Şekil 1`den de görüldüğü gibi günümüzde ABD, İngiltere, Fransa, İsrail, Pakistan, Hindistan, Rusya, Çin ve Kuzey Kore`de nükleer silah var olmaktadır. 2017 itibariyle Rusya`nın 7 010, ABD`nin 6 550, Fransa`nın 300, Çin`in 270, İngiltere`nin 215, Pakistan`ın 140, Hindistan`ın 130, İsrail`in 80, Kuzey Kore`nin ise 15 nükleer savaş başlığına sahip olduğu tahmin edilmektedir.

Nükleer silah geliştirmeye çalışan bazı ülkelerin gerekçeleri, en az bu silahlara sahip olan ve yayılmasını engellemeye çalışan ülkelerin gerekçeleri kadar haklı nedenlere dayanmaktadır. Rusya ve ABD, günümüzde en çok nükleer savaş başlığına sahip olan ülkelerdir. Fakat bu iki ülkenin kaç tane nükleer savaş başlığına sahip olduğu hiçbir zaman tam olarak bilinmemiştir. Temel olarak bu iki ülke, aynı zamanda diğer küçük ülkeler de nükleer silahların yayılmasının önüne geçerek bunun kendilerine çıkar sağlayacağını düşünmekte. Nitekim komşu ülkelerin nükleer silaha sahip olmaları, ya bu ülkelerin nükleer avantajlarını ortadan kaldırmakta ya da nükleer silaha sahip olmayan ülkeler için tehdit unsuru oluşturmaktadır. Fakat Soğuk Savaş`tan sonra

tek kutuplu dünya düzeninde nükleer silahların yayılmasının önlenmesi görevi temel olarak ABD'nin üstüne düşmüştür. ABD'nin bu konuda en somut adımı ise yönetim şekilleri açısından ABD için yeterli olmayan ve güvenilmez bulunan devletleri, özellikle nükleer silah geliştirmeye çalışanları “haydut devletler” olarak adlandırması olmuştur. ABD'nin kitle imha silahları barındırdığı gerekçesiyle Irak'a saldırısı ve yaptığı işgal uluslararası hukuk açısından hiçbir temele dayanmamaktadır. ABD, İran ve Kuzey Kore'ye karşı da benzeri yaklaşıma tutunmaktadır. İlginç olan ise, bu ülkelerin nükleer faaliyetlerine ve nükleer silaha sahip olma isteklerine karşı büyük tepki gösteren ABD ve Batı ülkeleri, nükleer silah geliştirdiği bilinen İsrail'e karşı bir ayrıcalık tanımakta ve buna karşı çıkmamaktalar. Bu durum ABD ve diğer batı devletlerinin nükleer silahların yayılmasının önlenmesi konusundaki tutarlılıklarını gölgelemektedir. Irak'ta herhangi kitle imha silahı bulunsa da, İran'ın uzun süredir takip ettiği nükleer program, tüm dünyanın takip ettiği en önemli ve hassas meselelerden biri olmaktadır. Bundan başka 11 Eylül saldırılarından sonra tüm dünya, terör organizasyonları ve devlet-dışı aktörlerin de nükleer silah edinebileceği tehlikesi ile yüz-yüze kalmıştır. Teröristlerin nükleer silaha ulaşımının karşısının alınması yalnız bütün dünyanın nükleer silahlardan arındırılması ile mümkün olabilir (Kaya, 2017: 49-51).

2.3. İRAN'IN NÜKLEER PROGRAMININ TARİHSEL GELİŞİMİ

2.3.1. Şah Rejimi Dönemi İran'ın Nükleer Program Çalışmaları

İran, eski ve köklü bir kültüre sahip olması nedeniyle ve özellikle son 150 yılda burda yaşanan sosyal ve dış politika açısından dönüşümlerle Ortadoğu'nun farklı bir konuma sahip ülkesidir. İran'ın yakın tarihine baktığımızda 19. yüzyılın başlarında Rusya Çarlığı ile savaşları, 1813

Gülistan ve 1828 Türkmençay Anlaşmaları ile topraklarının büyük kısmını Rusya'ya bırakmalı olması, ülkede meşrutiyet ilanı ve bundan 1 yıl sonra, yani 1907'de Rus ve İngilizlerin İran'ı işgali, 1925'de İngiltere'nin desteğiyle Rıza Han'ın iktidara gelmesi ve İran'da Pehleviler sülalesinin yönetimi döneminin başlaması, bundan sonra ülkede yapılan önemli değişiklikler ve İran'ın modern bir devlete dönüşmesi, hatta 1930'larda Hitler Almanyası'nın da etkisiyle Fars Devleti (Persia) ismini değiştirerek "Aryanların Devleti" anlamını veren İran ismini alması gösterilebilir. Lakin İran'ın Nasist Almanyası ile işbirliğinden rahatsız olan İngiltere ve SSCB, İran'ı yeniden işgal etmiş ve 1941'de iktidar Rıza Şah Pehlevi'nin oğlu Muhammed Rıza Şah'a geçmiştir. İngilizlerin ülkedeki etkinliğinden rahatsız olan halk desteğiyle 1951'de milliyetçi ve emperyalizm karşıtı Muhammed Musaddık başbakan olarak atanmıştır. Musaddık döneminde, SSCB ve Batı ülkeleri ile ilişkilerini devam ettirse de genel olarak Batılı devletlerin İran'a zarar verdiğini düşünüyordu. O, 1951'de Anglo-İran petrol şirketini millileştirmiş, tam da 2 yıl sonra ABD-İngiltere destekli kuvvetlerce yapılan darbeye iktidardan düşürülmüştür. Bundan sonra İslam Devrimine kadar olan dönem sürecinde İran tam bir ABD müttefiki olmuştur. 1955'de ABD inisiyatifi ile kurulan Bağdat Paketi'ne dahil olmuş, ABD desteğiyle ordusunu modernleştirmiş, bölgesel bir lider haline gelmiştir. İran'ın nükleer programının başlanması da bu döneme tesadüf ediyor (Jane, 2017: 265-266).

İran'ın nükleer programının geliştirilmesi tarihi genel olarak 1957-1979 yılları arasındaki birinci, 1979-1989 yılları arasındaki ikinci, 1989-2005 yılları arasındaki üçüncü ve 2005 yılından günümüzedek devam eden sonuncu aşama kapsamında incelenebilir. Bu dönemleri de özel olarak

1979`da yaşanan İslam Devriminden önceki Şah Rejimi dönemi ve devrim sonrası gelişmeler olarak ikiye ayırabiliriz.

İran`ın nükleer silah elde etmesinin temel nedenleri aşağıdakilerdir:

- 1949 yılında SSCB`nin ilk kez nükleer denemesi yapması ve nükleer caydırıcılık politikasını yürürlüğe koyması nedeniyle ABD de “Barış için Atom” konuşmasını yapmış ve bu kapsamda programını yürürlüğe koymuştur. Bu kapsamda İran Batı desteğiyle nükleer enerji elde etmiştir.
- 1956 yılında Süveyş Krizi zamanı Fransa ve İngiltere`nin bıraktığı bölgede oluşan güç boşluğunun SSCB tarafından doldurulmaya başlanması, özellikle Mısır`da Cemal Abdül Nasır`ın SSCB desteğiyle iktidara gelmesi ABD endişelerini arttırmış ve ABD, bölgede dengeyi sağlamat için İsrail`i desteklemeğe başlamış, İran`la müttefiklik ilişkilerini geliştirmiştir.

Bu nedenlerle 15 Nisan 1957`de İran ve ABD arasında “Atomun Sivil Kullanımı Hakkında İşbirliği Anlaşması” imzalanmıştır. Bundan bir yıl sonra ise, yani 1958`te İran, UAEA`ya üye olmuştur. Başka sözle, İran`ın nükleer programı bölgesel ve konjonktürel gelişmelerin etkisiyle gelişmeye başlamıştır. 1960`lı ve 1970`li yıllarda ABD`nin bölgedeki en önemli silah ithalatçısı olan İran`ın nükleer güç sahibi olması iki açıdan önemlidir. Birincisi ABD ve diğer Batı devletlerinin büyük miktarda petrol alımı kolaylaşmıştı. Çünkü İran artık kendi enerji ihtiyacını nükleer enerjiyle de karşılayabilir ve petrolünün çoğunu Batı devletlerine ihraç edebilirdi. İkincisi ise İran`da nükleer santrallerinin yapımı ve altyapı işleri Batılı şirketler tarafından üstlenmiş ve bu onların İran`daki yatırımlarını önemli bir miktarda artırarak İran`ı bir yatırım alanına dönüştürmüştü. 1959`da Tahran`da ilk nükleer araştırmaları merkezi kurulmuş, 1967`de 5 megawatt gücü olan ilk nükleer araştırma reatörü

tesis edilmiş, 1970`de ise İran NPT`yi imzalamıştır (Jane, 2017: 266-267). Bu anlaşmayı imzalamakla İran, hiçbir ayırımı maruz kalmadan, barışçıl amaçları kapsamında nükleer çalışmalar yapmak, faaliyet göstermek, üretim hayata geçirmek, gerekli olan malzeme ve teknolojiyi ithal etmek hakkı kazanmıştır. İran Şahı Muhammed Rıza Şah Pehlevi 1973`te yaşanan Arap-İsrail Savaşı ve bunun ardından OPEC`in kurulması nedeniyle petrol satış fiyatlarının dört katına çıkmasıyla büyük miktar gelir elde etmiştir. Batılı devletlerin de desteğiyle 1974`te Şah, “takip eden 20 yıl içerisinde 20.000 MW (e) kurulu nükleer gücüne sahip olunması” hedefini açıklamıştır. Aynı yılda hem de İran Atom Enerji Kurumu tesis edilmiş ve Şah, 1994 yılına kadar ülkede toplam 23 reaktörün kurulacağı hedefini ortaya koymuştur. İran`ın nükleer enerji kapasitesinin geliştirilmesi yolunda lobicilik faaliyeti yapan ABD, İran`la 10 yıllık süre için nükleer yakıt temini sözleşmesi, 3 Mart 1975 tarihinde ise 8.000 MW (e) toplam kurulu gücü olan 8 reaktörün kurulması amacıyla 15 milyar dolarlık bir anlaşmayı imzalamıştır. Bu anlaşmanın imzalanmasından sonra ise İran Atom Enerji Kurumu ile Massachusetts Teknoloji Enstitüsü arasında İranlı mühendislerin eğitimi ile ilgili anlaşma yapılmıştır. Aynı tarihte hem de ABD`nin İran`a nükleer enerji teçhizatı satışı ile ilgili “ABD-İran Nükleer İşbirliği” başlığı olan Ulusal Güvenlik Kararı Memorandumu da imzalanmıştır. Tüm bu girişimlerin arka planında yer alan ABD Dışişleri Bakanı Henry Kissinger, Amerikan şirketlerinin ekonomik kazançlarını dikkate alıyordu. Bunun yanısıra, İran`ın petrol üretiminin gelecekte büyük oranda düşeceği ve nükleer enerjiye ihtiyaç duyabileceği düşüncesi de var olmaktaydı. Ancak ilginçtir ki, Kissinger 2005`te İran için nükleer enerjinin bir kaynak israfı olduğunu ve buna ihtiyaç olmadığını, İran`ın önemli bir petrol üreticisi olduğunu söylemiştir. 1977`de ABD Başkanı

Jimmy Carter İran`la ilişkilerin daha da geliştirilmesi amacıyla Tahran`a ziyaret yapmış, ziyaretin ertesi günü İran, “en çok gözetilen ulus kaydı” statüsünü almıştır. 10 Temmuz 1978`de İran ve ABD arasında Nükleer Enerji Anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşma nükleer ilişkilerin geliştirilmesini, gerekli parça ve malzemelerin İran`a daha rahat ihracını öngörüyordu. Sadece ABD değil, diğer Batı devletleri, Fransa, İtalya, İspanya ile de bu alanda işbirliği geliştirilmişti. Bölgede Sovyet nüfuzunu azaltmak için İran`ın gücü artırılmaya çalışılmıştır. İran ise sadece ABD`nin bölgedeki müttefiki değil hem de iyi bir ticari ortağı olmuştur. ABD`nin İran`a silah satışı da önemli ölçüde artmış, 1950-1971 yılları arasında sadece 1.2 milyar dolar idiyse, 1971-1976 yılları arasındaki küçük bir dönemde 12 milyara ulaşmıştır. Fakat İran`da İslam Devrimi`nin gerçekleştirilmesiyle Amerika`nın da burdaki faaliyetlerine son verilmiştir (Ürküt, 2013: 39-42)

2.3.2. İran İslam Devrimi Sonrası İran`ın Nükleer Çalışmaları

Pehleviler zamanında Batılı devletlerin İran`ın içişlerine karışması, ABD ile en yüksek düzeyde ilişkilerin sürdürülmesi, İran`ın iktisadi koşullarının kötüleşmesi ve modernleşme isteğine karşı bir tepki nedeniyle 1979`da İslam devrimi gerçekleştirildi. Bu devrim sonucunda tüm ülkede birçok değişiklikler yaşanmış, en önemlisi ise Pehleviler iktidardan alınmış ve Humeyni tarafından yönetilen bir Şeriat Cumhuriyeti kurulmuştu. Yukarıda da belirtildiği gibi, Şah döneminde nükleer çalışmalara başlanmış, birçok gelişmeler yaşanmış, ABD ve diğer Avrupa ülkeleriyle pek iyi ilişkiler kurulmuştu. Lakin İran İslam Devrimi ile tüm bu başarıların üzerinden bir hat çekilmiş ve hepsine darbe indirilmişti. Ayetullah Humeyni, yabancı, özellikle Batılı devletlere bağımlılık yaratır düşüncesi ile nükleer çalışmaları durdurmuş

ve inşaa sürecinde olan tesislerin de tamamlanmasını emretmiştir. 1980-1988`li yılları kapsayan İran-Irak savaşı ve bununla birlikte gelen ağır ekonomik fatura İran`da elektrik enerjisine duyulan ihtiyacı daha da artırmıştır. Bundan başka İran, savaş zamanı gelişmiş teknolojiye sahip olmanın büyük önem taşıdığını birkez daha anlamış ve nükleer teknolojinin getireceği avantajları göz önünde bulundurarak yeniden nükleer çalışmalarına start vermiştir. Bu dönemin cumhurbaşkanı olan Ali Ekber Haşimi Rafsanjani, dini lider Ali Humeyni`yi ikna ederek nükleer enerji konusunda çalışmalara başlamıştır. Bu açıdan İran-Irak savaşı, İslam devrimi sonrası İran`ın nükleer programının dönüm noktası olarak kabul ediliyor. İran hem ekonomik açıdan gelişmek hem de güvenlik endişelerini azaltmak için nükleer teknoloji alanına yeniden yönelmiştir. Bu bağlamda İran, Almanya ve Fransa gibi ülkelerle daha önce imzalanan anlaşmalar gereği nükleer tesislerin inşasının tamamlanmasını istemiş, fakat bu defa ABD tarafından sert karşı çıkma ve engellerle karşılaşmıştır. ABD`nin karşı çıkması nedeniyle bu devletlerle imzalanan antlaşmaların yükümlülükleri yerine getirilememiştir. Bundan başka İran, Arjantin, Hindistan ve İsveç`ten bölgedeki tesislerini inşa edip bitirmelerini talep etmiş, fakat yine ABD engeliyle karşılaşmıştır. 1960-1970`li yıllarda muttefiklik ilişkileri olduğu ABD, İslam devriminden sonra İran`ın yeterli kadar enerji kaynaklarına sahip olduğunu, nükleer teknoloji geliştirmek istemesinin mutlak şekilde başka bir nedeni olması gerektiğini, İran`ın nükleer silah geliştirmek niyyetinde olduğunu iddia etmeye başlamıştır. Bunun üzerine 1989`da SSCB ile nükleer enerji konusunda görüşmeler başlatılmış, komünist bloğunun çökmesinden sonra ise Rusya ile bu görüşmeler devam ettirilmiştir. 1995 yılında İran`ın diplomatik başarısı olarak nitelendirilen, nükleer alanda İran-Rusya anlaşması imzalanmıştır.

Şöyle ki, iki ülke arasında, İran`da Almanya`nın yarım bıraktığı tesisleri Rusya`nın kendi reaktörleri tipinde ve Rus teknolojisi ile tamamlaması için 1 milyar dolarlık anlaşma imzalamıştır. Bu anlaşmaya göre 2 reaktörden ilki 2000`de faaliyete başlayacaktı, fakat bu konu ile ilgili bir ilerleme kaydedilmemiştir.

Diğer yandan, İran`la Çin arasında nükleer konuda işbirliği anlaşması gereği 1984`den itibaren Çin İran`da uranyum zenginleştirme tesisleri inşa etmeye başlamış, ve 2002 yılında patlak veren nükleer krize kadar olan süreçte bu işbirliği devam etmiş ve geliştirilmiştir. Bu krizin nedeni ise, İran`un uranyum zenginleştirme çalışmalarının uluslararası kamuoyuna sızdırılması idi. Uranyumun binde iki oranında olsa bile zenginleştirilebilme, bu teknolojinin tekniğinin bilindiğinin ve İran`ın gerekli donanıma sahip olduğunun kanıtı olarak nitelendirilmektedir.

2002 yılından sonra ise İran`ın nükleer programı Rusya ile işbirliği çerçevesinde devam ettirilmiştir. İran`da ilk başlarda ABD, daha sonra Fransa, Almanya ve diğer Batılı devletlerin, devrim sonrası ise Çin ve Rusya`nın yardımıyla geliştirilen nükleer programı, özellikle son yıllarda uranyum zenginleştirilmesi alanında hayata geçirilmektedir. Fakat bu konuda UAEA`ya hiçbir bilgi verilmediği ve bir kısım çalışmalar gizli yürütüldüğü için uluslararası ortamda İran hakkında güvensizlik oluşmuştur. Bu nedenle İran`ın nükleer programı çeşitli denetimlere tabi tutulmuştur. 2002`de yaşanan gerginliğin ardından 2005`te Ahmedinejat`ın cumhurbaşkanı seçimlerini kazanması ve “Siyonizmi yeryüzünden tamamen sileceği” söylemi Batı ülkelerinde gerginliği daha da artırmış, 2003-2005`li yıllarda askıya alınan uranyum zenginleştirilmesi çalışmaları 2005`ten sonra aktif şekilde devam ettirilmeğe başlanmıştır (Kuloğlu, 2010: 60; Kibaroglu, 2013: 3-4).

2.4. İRAN'I NÜKLEER SİLAH GELİŞTİRMEĞE ZORLAYAN MOTİFLER

İran`ın nükleer silah geliştirme programı ve bu kapsamda geliştirdiği ilişkiler hakkında daha önce bahsedilmiştir. İran`ın bu programı geliştirmeğe zorlayan motifleri anlamak için Scott Sagan tarafından önerilen “3 Model” analizini yapabiliriz. Sagan tarafından önerilen her 3 model İran`ın nükleer programının motiflerini anlamak için uygulanacaktır. Bu modelin 3 unsuru aşağıdakilerdir:

- Güvenlik Modeli
- Ulusal Politika Modeli
- Normatif Model

Güvenlik Modeli`ne göre İran`ın nükleer programının temel motifleri caydırıcılık konsepti ve İran`ın güvensizlik algısına dayanmaktadır. Realistlere göre, savaş kaçınılmazdır, çünkü onu durdurabilecek üstün otorite yoktur. Carl Von Clausewitz`e göre savaş sorunları çözmenin politik araçlarından biridir. Nükleer silahların keşfi ise savaşın mantığını tamamen değiştirdi. Nükleer silahların yıkıcı etkisi nedeniyle bu silahlara sahip olmak savaşı caydırıcı bir karakter taşımaktadır. 1945`den sonraki Soğuk Savaş döneminde “sıcak noktaların” olmaması veya az olması nükleer silahların varlığı ve savaşları caydırıcı etkisi ile ilgili idi. Fakat bazen bu teori işlememektedir. Örneğin, Mısır ve Suriye İsrail`in nükleer silaha sahip olmasına rağmen onunla savaşmaktan vaz geçmemiş ve savaş fikrinden caymamış ve aynı zamanda Kuzey Kore de ABD`nin nükleer tehdidine rağmen Güney Kore ile savaşmıştır. Bununla bile iki nükleer güç arasında yaşanacak savaş çok büyük felakete neden olabilir. Bu nedenle İran`ın İran`ın nükleer silaha sahip olması İsrail`in Ortadoğu`daki nükleer tekelinin elinden alınmasına ve nükleer balansa, aynı zamanda İsrail`in savaş isteğinin caydırılmasına neden olabilir.

Fakat aynı zamanda İran`ın nükleer silaha sahip olması ve İsrail`le savaşa başlaması bölgede nükleer felakete de getirip çıkarabilir.

İran`ın güvensizlik algısı da nükleer silah geliştirmesinin temel motiflerinden biri olarak nitelendirilebilir. Nitekim İslam devrimi yaşandığı günden itibaren İran, uluslararası ve bölgesel tehditler ve savaşlarla yüzyüze kalmıştır. İran-Irak savaşı önemli bir egemenlik sorunu yaratmış, İran`ın daha pragmatik adımlar atmasına neden olmuştur. En önemli etkenlerden biri ise 1990`da Küveyt`in Irak`ı işgal etmesi idi. Düzenin Maslahatını Teşhis Konseyi`nin (DMTK) sekreteri Mohsen Rıza`ya göre İran`ın ulusal güvenliği dedikte ilk olarak bölgesel güvenlik düzeyi ele alınmalıdır. Şöyle ki, İran sadece Ortadoğu bölgesine değil, hem de Güney-Batı Asya bölgesine ait bir bölgesel aktördür. Bölgede güvensizlik algısını artıran birçok faktörler bulunmaktadır. Bunların en başında Irak-İran ve Küveyt faktörleri dursa da, Azerbaycan-Ermenistan, İran-Birleşmiş Arap Emirlikleri, Afganistan-Pakistan, Sudi Arabistan-Yemen vd. sorunlar da bölgesel güvenliği sarsmaktadır. Bunların yanısıra diktatörlük rejimleri, eşitsizlik, gelişmemişlik, insan haklarının sert bir şekilde ihlal edilmesi, ve diğer sorunlar da güvenlik sorunlarına neden olmaktadır. En önemlisi ise, uluslararası alandan gelen sinyaller, bölge ülkelerinin İran`a sert şekilde karşı çıkan ABD ile işbirliği yapması, bölgedeki İsrail faktörü de bu bağlamda tehdit olarak değerlendirilmektedir. Tüm bu faktörler İran`ın güvensizlik algısının oluşumuna neden olmakta ve nükleer caydırıcılık amacıyla nükleer silahlara sahip olmak isteğini artırmaktadır (Bayar, 2015: 85-89).

2.5. ULUSLARARASI AKTÖRLERİN İRAN'IN NÜKLEER PROGRAMINA TEPKİSİ

2.5.1. Çin ve Rusya'dan İran'ın Nükleer Programına Yardım

1979'da İslam Devrimi gerçekleştirildikten sonra İran, nükleer programının yürütülmesi için Çin ve Rusya ile işbirliği yapmıştır. Devrim öncesinde İran'ın Çin'le ilişkileri oldukça düşük bir düzeyde idi. Bunun temel nedeni, İran'ın ABD'yle müttefikliği ve ABD'nin komünist Çin'le İran arasında diplomatik ilişkilerin kurulmasını istememesi ile ilgili idi. Fakat Pehlevi, özellikle ABD'den bağımsız bir dış politika gerçekleştirmek, aynı zamanda SSCB'nin Güney ve Doğu Asya'daki faaliyetlerinden dolayı Çin'le ilişkileri geliştirmek istiyordu. Devrimden sonra ise İran, Çin'in niyetlerinden emin olmadığı için bu ilişkilerin geleceğinden kuşku duymuştur. Bununla bile Çin, İran İslam Cumhuriyeti'nin kurulmasından 3 gün sonra onu tanımış ve Irak-İrak savaşından sonra İran, dünyadan izole edildiği için Çin'le sınırlı bir işbirliğine gitmiştir. Zaman içerisinde bu ilişkiler pekala gelişmiş ve diğer devletlerin İran'a satmadığı ekipmanlar Çin'den satın alınmaya başlamıştır. Batılı devletler İran'dan yüz çevirdikten sonra İran, Arjantin, Brezilya ve Çin'e doğru yüzünü dönmüştür. Çin, İran'ın nükleer programının geliştirilmesine yardım etmeyi kabul etmiş, uranyum zenginleştirilmesi çalışmalarına katkıda bulunmuştur. Aynı zamanda, İran'ın öğrenci ve mühendislerinin eğitiminde de Çin büyük yardım sağlamıştır. Bununla Çin hem kazanç sağlamayı hem de İran'la ilişkileri pekiştirmeyi amaçlamıştır (Alakuş, 2014: 35-36).

İran'ın nükleer programının geliştirilmesine İslam Devrimi'nden sonra en büyük yardımcı Rusya olmuştur. Nitekim 1979-1989'da iktidarda olan Humeyni döneminde İran-SSCB ilişkileri geliştirilememiştir. 1989'da Humeyni'nin vefatından sonra cumhurbaşkanı seçilen

Rafsanjani (1989-1997 yılları arasında cumhurbaşkanı olmuş, 1989-2017 yılları arasında hem de DMTK başkanı olarak görev yapmıştır) döneminde İran`la SSCB arasında ilişkiler kurulmuştur. Nükleer enerji konusunda SSCB ve İran arasında birsıra görüşmeler yapılsa da, SSCB`nin 1991`de dağılmasından sonra ilişkiler eskiye dönmüştür. Rusya ilk başlarda Batı ile ilişkiler geliştirmek istemiş, fakat bu niyeti gerçekleştiremeyince yeniden İran`la nükleer alanda çalışmalara ve işbirliğine başlamıştır. 1992`de iki devlet arasında nükleer işbirliğini öngören bir anlaşma imzalanmıştır. Bu anlaşmaya göre Rusya, İran`da nükleer tesislerin kurulması, nükleer alanda eğitim ve nükleer yakıtın elde edilmesi ve elde edilen yakıtların işlenmesi konularında İran`a yardım etmeği kabul etmiştir. 1998`de İran ve Rusya arasında Buşehr`de nükleer santralin inşasıyla bağlı anlaşma imzalanmıştır. Aynı yılda Rusya İran`ın uranyum zenginleştirilmesi programına yardım etmek sözü vermiştir. Fakat 2002`de İran`ın nükleer programının gün yüzüne çıkması bu işbirliğinin eleştirilmesine neden olmuş ve Rusya`nın bu tarafa karşısında nasıl davranacağı merak konusu olmuştur. Fakat Rusya, elde edilmiş anlaşma hükümlerini yerine getireceğini açıklamıştır. Günümüzde Rusya, İran`la gizlimeden nükleer işbirliği yapan tek ülke olarak bilinmektedir (Alakuş, 2014: 37).

2.5.2. Uluslararası Aktörlerin İran`ın Nükleer Programına Yönelik Tehdit Algılamaları

2002`de eskiden ulusal direniş konseyinin üyesi olan bir kişi, Arak ve Natanz`da iki nükleer tesis hakkında bilgiyi açıkladıktan hemen sonra uluslararası alana yayılan bu haber nükleer kriz sürecini başlatmıştır. İran, Natanz`da İsfahan kentinde dönüştürülen uranyum zenginleştirilmesi ve böylece nükleer dönüşümünü sağlayan prosedürü

gerçekleştiren tesisi inşa etmeyi hedeflemekte ve Arak'ta ise ağır su reaktörü inşa etmekteydi. Bu tesislerin inşası hakkında haber yayıldıktan sonra İran cumhurbaşkanı Muhammed Hatemi, televizyona açıklama vererek hem Natanz hem de diğer tesislerin var olduğunu ve bu tesislerin sadece barışçıl amaçlarla kullanıldığını açıklamıştır. ABD, zaten bundan önceki 3 yıl boyunca İran'ın nükleer silah üretme nitetinin olduğunu iddia etmekte olduğu için artık kendine göre somut ve haklı bir gerekçeye sahip olmuş, hemen İran'ı nükleer silah üretme teşebbüsü ile suçlamıştı. ABD ve diğer Batı devletleri İran'dan uranyum zenginleştirme çalışmalarını durdurmasını ve nükleer programını şeffaflaştırmasını, yani bu hakta bilgileri herkese açık şekilde paylaşmasını talep ettiler. Bu nedenle İran'ın sadece NPT'ye taraf olduğunun yetmediğini, aynı zamanda NPT ek protokolünün de İran tarafından onaylanması gerektiğini bildirdiler. NPT anlaşmasına göre nükleer faaliyette olan devletler bu konuda bilgileri UAEA ile paylaşmalıdırlar. Ek protokole göre ise nükleer faaliyet gösteren devletler UAEA'ya habersiz denetim yapmaya izin veriyorlar. İran'ın NPT Antlaşmasına taraf ve UAEA'ya üye olmasına rağmen gizli şekilde nükleer silah geliştirme çabaları uluslararası alandan çok sert tepkiyle karşılaşılmıştır. ABD Başkanı G. Bush, 2003'te Irak, İran ve Kuzey Kore'yi "Şer Ekseni" olarak nitelendirmiştir. Bundan sonra bu ülkeler uzun menzilli füzelerin yayılması ile ilgili birçok kez uyarılmıştır. UAEA, 18 Temmuz'da Natanz'da zenginleştirilmiş uranyum izleri bulduktan sonra 16 Kasım 2003'te İran'ı nükleer silah geliştirmeğe çalıştığı iddiasıyla suçlamış ve NPT anlaşmasındaki hükümleri ihlal ettiğini belirten bir rapor yayınlamıştır. Oluşan gerginliği azaltmak için İran aynı tarihte UAEA tarafından iletilen NPT ek protokolünü imzalamıştır. İran Parlamentosu bunu onaylamasa da, 2006'ya kadar

“gönüllü şekilde güven artıran önlem” olarak kabul edilmiştir. 2005`te İran`da iktidara muhafazakar kimliği ile bilinen Ahmedinejad`ın gelmesi ile İran`ın Batı ile müzakereler süreci de gerileme dönemine girdi. O, nükleer müzakereler yürüten Hasan Ruhani`yi görevden almış, Ulusal Güvenlik Konseyi`nin başkanı olarak onun yerine kendisi gibi muhafazakar olan Ali Larijani`yi atamıştır. Ahmedinejat, Batı`nın isteklerine boyun eğmemek ve nükleer programını başarıya ulaşıncaya kadar devam ettirmek istiyordu. Ayrıca, 2005`de İran ek protokolü uygulamayacağını açıkladı. Böylece İran`da UAEA`nın gerçekleştirebileceği denetimler sadece kendisinin önceden haber verdiği tesislerde ve maddelerce yürütülebilecekti. Gelen uluslararası tepkilerden sonra Temmuz 2007`de İran bu pozisyonunu biraz yumuşatmış ve nükleer tesislerini tekrar uluslararası ve UAEA denetimine açmıştır. UAEA`nın 2007 raporunda İran`da nükleer silaha ait herhangi bir bulgunun belirlenemediği bildirilmiştir. Fakat ABD ve İngiltere bu açıklamalardan memnun değildi. Onlar UAEA`dan İran`a karşı daha sert yaptırımları getirecek bir rapor bekliyorlardı (Akarsu, 2017: 43-46).

2.5.3. İran`la P5+1 Görüşmeleri

İran`da Ahmedinejad`ın cumhurbaşkanı seçilmesinden sonra 2003`ten itibaren yürütülen E3 formatında AB`nin 3 ülkesi ile müzakere süreci başarısızlığa uğramış, 3 Ocak 2006`da ise İran`ın gönüllü şekilde durdurduğu uranyum zenginleştirme, nükleer araştırma ve geliştirme çalışmalarının yeniden başlatılacağı duyurulmuştur. Hem bu hem de İran`ın anti-İsrail söylemleri AB ve ABD`yi daha da yaklaştırmış, GK`nin diğer karşı çıkan üyeleri olan Çin ve Rusya da ikna edilmiştir. 31 Ocak 2006`da Londra`da düzenlenen P5+1 toplantısında Çin ve Rusya`nın GK fikrine karşı çıkmaması sağlanmış ve BM GK, UAEA`ya

çağrıda bulunarak İran'ı şikayet etmesini talep etmiştir. Böylesi bir karar İran'a karşı yaptırım sürecini daha da hızlandırmaya hizmet edecekti. 3 Mart'ta İran yönetimi BM GK'nın muhtemel yaptırımını konuşmak için Fransa, Almanya ve İngiltere'nin dışişleri bakanları ile Viyana'da görüşmek talebi bildirdi ve AB'nin 3 ülkesine kendisinin 6 maddelik bir öneri paketini sundu. Fakat bu öneride İran'ın uranyum zenginleştirme faaliyetine tamamen son vermeyeceği belirtildiği için bu, sadece İran'a vakit kazandırma girişimi olarak yorumlandı. 29 Mart 2006'da BM GK İran'ın uranyum zenginleştirme faaliyetinden endişeleri açıklayan bir rapor yayınlamış ve 30 gün içerisinde UAEA Başkanı Baradey'in de benzeri bir rapor vermesini istemiştir. 28 Nisan 2006'da Baradey tarafından yayınlanan raporda İran'da 3 yıldan çok süren kurumsal çabalardan sonra ortaya çıkan bulgular ciddi endişelendirici olarak nitelendirilmiş, İran'da bildirilmemiş nükleer madde olmadığı konusunda emin olunamayacağı ifade edilmiştir (Akarsu, 2017: 50; Ekinci, 2009: 69).

Faaliyetlerini durdurmak yerine 2006 Nisan ayında %3.5 oranında uranyum zenginleştirilmesinin başarıldığını ilan eden İran'ın UAEA ile işbirliği yapmadığına göre 2006'dan itibaren İran'ın nükleer dosyası BM GK'ye havale edilmiş ve konseyin tüm daimi (permanent) beş üyesinin, yani Rusya, ABD, Çin, Fransa, İngiltere ve bundan başka Almanya'nın katılımıyla P5+1 formatında İran'la görüşmeler süreci başlanmıştır. GK'in daha önceki Cenevre görüşmelerine katılmayan Çin, Rusya ve ABD gibi üyeleri de görüşmelere katılmıştır. Bu nedenle bu görüşmeler hemde E3+3 adlandırılıyor. BM GK tarafından nükleer zenginleştirme faaliyetlerinin durdurulması ve UAEA'nın sıkı denetimlerine izin vermesi taleplerine uymayan İran'a karşı kısmi yaptırım içeren kararların alınmıştır (Sinkaya, 2009: 73).

P5+1 Grubu adından Javier Solan aracılığıyla Haziran 2006`da İran`a öneri paketi sunulmuştur. Bu pakete göre İran uranyum zenginleştirilmesi faaliyetlerini tamamen durdurmalı, ABD ise İran`a sivil amaçlarla kullanması için gerekli olan nükleer enerji transferinde bulunacağı öneriliyor, İran`da sivil amaçla nükleer reaktörlerin kurulması için gerekli olan yakıtların temin edileceği garanti ediliyordu. Bundan başka, İran bu paketi kabul ederse, BM GK`daki dosya kapanır, müzakereler süreci UAEA çatısı altında devam ettirilebilirdi. İran ilk başta bu öneriler paketine olumlu yaklaşmış, “yapıcı ve olumlu, fakat belirsizliklerle dolu” olarak yorumlamıştı. ABC Televizyonu tarafından yayınlanan habere göre İran`ın bölgesel bütünlüğünün sağlanması için belirli güvenceler de bu pakete dahil edilmişti. Fakat İran paketi reddederse, yurtdışında İran`a ait hesapların dondurulması, silah ambargosu, rafine petrol gibi birçok ihraç ürünlerine karşı ambargo, nükleer teknoloji uzmanlarının seyahatlerine ambargo, İran`ın Dünya Ticaret Örgütü üyeliğinin engellenmesi ve birçok diğer yaptırımların yapılacağı bildirilerek İran`a karşı tehditler ileri sürülmüştür. Çin ve Rusya bu yaptırımların özellikle ekonomik kısmına karşı olsalar da, paketi imzalamıştı. İran`ın bu pakete yanıt verme sürecini uzatmak amacıyla bu sırada çıkan İsrail-Filistin-Lübnan çatışmasına destek verdiği söylemleri vardır. İsraili bir askerin Hamas, diğer ikisinin ise Hizbullah tarafından rehin alınması sonucu çıkan kriz bölgedeki gerginliği artırarak gündemi değiştirmek kapasitesine sahip olmuştur. ABD ve birçok diğer Batı devletleri bu krizin arkasında İran ve Suriye`nin olduğunu düşündüklerini bildirmişler. BM tarafından kabul edilen 31 Ağustos 2006 tarihine kadar İran`ın Öneri Paketi`ne yanıt vermesi kararına uygun olarak 22 Ağustos`ta “şartlı bir evet” olarak nitelendirilen yanıt vermiştir. Yani uranyum zenginleştirilmesi faaliyeti uzun bir

müzakere sürecinden sonra tamamen durdurulabilirdi (Ekinci, 2009: 91-102).

İran`in nükleer programını durdurmadığı için 2006-2010 yılları arasında BM GK İran`a karşı yaptırımları öngören 6 karar (resolution) kabul etmiştir. 2006`da 1737 sayılı, 2007`de 1747 sayılı, 2008`de 1803 ve 1835 sayılı, 2009`da 1887 sayılı ve 2010`da kabul edilen 1929 sayılı kararların hepsinde İran`ın nükleer programı ele alınıyor, bu programın tamamen durdurulması talep ediliyor ve durdurulmadığı için belirli yaptırımlar öngörülüyordu (<http://www.iimes.ru/?p=10842>, erişim tarihi: 13.05.2018).

2011`de İstanbul, 2012`de Bağdat`ta gerçekleştirile İran ve P5+1 Grupu arasındaki görüşmeler başarısızlıkla bitmiştir. 2013 UAEA raporunda İran`ın uranyum zenginleştirilmesi ve nükleer programında önemli bir gelişmeler olduğu, fakat bu gelişmelerin kırmızı çizgiyi aşacak durumda olmadığı bildirilmiştir. 24 Kasım 2013`te Cenevre`de İran`la P5+1 Grupu arasında geçici bir anlaşma imzalanmıştır. Bu anlaşmaya göre İran`ın nükleer programını kısıtlaması karşılığında ona karşı yapılan ambargoların gevşetilmesi kabul edilmiş, Temmuz 2014 tarihine kadar ise kapsamlı bir anlaşma imzalanacağı bildirilmişti.

İran`la P5+1 Grupu arasında yürütülen nükleer görüşmeler süreci 14 Temmuz 2015`de Viyana`da bir anlaşmanın imzalanmasıyla sonuçlanmıştır. Bu anlaşma 1979`da yapılan İslam Devrimi`nden sonra İran yönetimi ile Batı ülkeleri arasında elde olunan yakınlaşma yönünde en önemli adımlardan biri olarak tarihe geçmiştir. Özellikle 2011`den itibaren Irak ve Suriye`de oluşan İŞİD terörüne karşı mücadelede Batı ülkeleriyle birlikte hareket eden İran için bu anlaşma büyük önem taşımaktadır. Bu anlaşmaya göre İran`ın nükleer programının 10 yıllık süre içerisinde durdurulması planlanıyor. Bu anlaşmanın taraflara zaman

kazandırdığı ve krizi önlemekten başka erteleme karakteri taşıdığı söylenebilir. Bu anlaşmadan sonra İran'a karşı bazı yaptırım ve ambargolar kaldırılmıştır. Fakat BM tarafından silah ambargosunun daha 5 yıl, füze ambargosunun ise daha 8 yıl kaldırılmayacağı da burda belirtilmektedir. Anlaşmadan sonra İran, Rusya, ABD ve Fransa gibi ülkelerin kamuoyu açıklamaları analiz edildikte, bu ülkelerin anlaşmayı olumlu değerlendirdikleri söylenebilir. Fakat İsrail, kendi ulusal güvenliği için tehdit olarak nitelendirdiği bu anlaşmaya karşı çıkmaktadır. Bu antlaşmanın hem kısa hem orta hem de uzun vadede ekonomik fırsatları da kendi beraberinde getirmesi bekleniyor. Bu anlaşmadan sonra İran ekonomisine büyük miktarda yabancı yatırım gireceği, Tahran Borsası'nın uluslararası yatırımcılara açılacağı, gelecekte İran'ın diğer petrol dışı, özellikle doğalgaz ürünlerini uluslararası pazara çıkaracağı beklentilerini artırmaktadır (Ünal, 2015: 1-8).

Şekil 2. İran'ın Nükleer Tesisleri ve 2015 Anlaşması

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ABD-İRAN İLİŞKİLERİ VE NÜKLEER KRİZ

3.1. ABD-İRAN İLİŞKİLERİNİN TARİHSEL ARKA PLANI

3.1.1. Şah Rejimi Dönemi

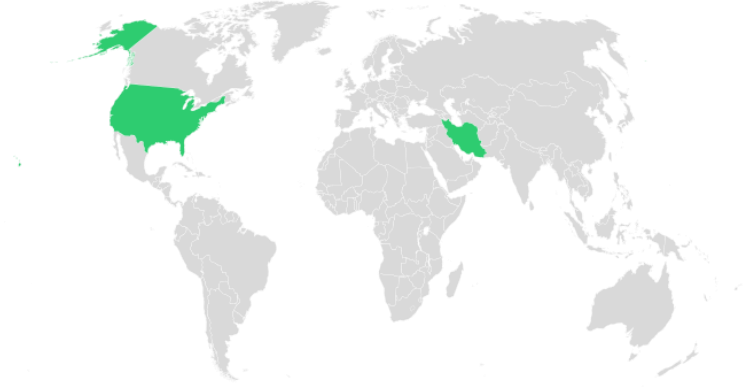
ABD ile İran arasında oluşan ilk temaslar 19. yüzyılın başlarına ait edilmektedir. İlk olarak İran edebiyatı ile tanış olan Amerikalıların buraya gelişi 19.yüzyılın ikinci çeyreğinde olmuştur. ABD ve İran arasındaki ilk resmi ilişkiler ise Kaçar döneminde Sadrazamlardan biri olan Mirza Taki Han Emirkebir'in döneminde gelişmeye başlamıştır. İran'ı Rus ve İngiliz yönetiminden kurtarıp bağımsız devlete dönüştürmek isteyen Emirbekir, Amerika'nın uluslararası alanda aktif rolünü farkedince ikili ilişkilerin geliştirilmesi yolunda çaba sarfetmeğe başladı. 1850 yılında İstanbul'da her iki ülkenin temsilcileri arasındaki görüşmeler sonucu iki taraf arasında dostluk ve denizcilik alanında anlaşma imzalandı. Taraflar karşılıklı olarak konsolosluğun açılması ve deniz yoluyla serbest ticaret ilişkileri geliştirecekleri ile ilgili anlaştılar. Fakat Emirbekir bu girişine göre çok ağır bir bedel ödedi, önce bir ay içerisinde görevinden azledildi, daha sonra ise katledildi. Mirza Ağa Han İngilizlerin talebi üzerine bu anlaşmayı feshetti. 5 yıl sonra İngiltere'nin İran'la ilişkileri Afganistan konusunda gerginleştiği ve İngiltere'nin Basra Körfezi'ne donanma göndermesinden sonra Emirbekir'in doğru politika yürüttüğü aydın oldu. 1857'de İran şahı Nasıruddin Şah ve ABD Başkanı Franklin Pierce tarafından ikitaraflı ilişkilerle ilgili bir anlaşma imzalandı. Bu anlaşma İngiliz baskıları nedeniyle bir müddet uygulanamasa da 1883'te dönemin ABD Başkanı Chester Alan Arthur'un tecrübeli diplomatı Samuel Benjamin'i İran'a göndermesi, onun Tahran'da olduğu 3 yıl boyunca birçok projeler hazırlaması, özellikle demiryolu projeleri, ikili ilişkilerin perspektiflerinden haber

verse de, tüm bu çabalar Rus ve İngilizlerin baskılarıyla sonuçsuz kaldı. ABD'nin İran'daki 3. büyükelçisi Edward Spencer döneminde ikili ilişkilerde önemli dönüşüm yaşandı. Bu dönemde Amerikalı misyoner W.W. Torrence'e İran'da artezyen kuyusu açma hakkı verilmiş, demiryolu inşası, baraj yapımı, bir ABD'li şirketle ortak maden arama ve çıkarma çalışmaları, İran'da bir banka açılması gibi projeler Amerikalılara verilmişti. 1905-1907'li yıllarda İran'da Meşrutiyet Devrimi ve Anayasa ilanı sağlandığı dönemde Amerika'nın İran politikası inişli-çıkışlı olmuştur. ABD'nin İran maslahatgüzarı İran yönetimine Meşrutiyet hareketini desteklemeği öneriyordusa da, o dönem ABD Başkanı Theodore Roosevelt Amerikalıların İran iktidarı ve Meşrutiyet yanlıları arasında tarafsız kalması gerektiği talimatını verdi. ABD Meşrutiyeti tanımış, hatta bölgedeki diğer devletlerin de özgürlük hareketleri için bir başlangıç olarak etkide bulunacağını söylemişti. Fakat bir müddet sonra bu hareket bastırılmış ve ABD yönetimi yeniden İran'ın içişlerine karışmama talimatı vermiştir. Aslında 1907'de Rusya ve İngiltere arasında İran'ın paylaşımı hakkında bir anlaşma planı olmuş, fakat Rusya'da yaşanan Bolşevik Devrimi bu planın gerçekleşmesini engellemiştir. Daha sonra İngiltere'nin benzer planı da ABD karşılığıyla gerçekleştirilememiştir. 1953'te Musaddık'ın ABD destekli darbeyle iktidardan indirilmesine kadar İran'da İngiliz ve Amerikanların etkisi eşit olmuş ve herhangi birinin daha üstün konuma gelerek nüfuz oluşturması mümkün olmamıştır. Fakat 1953'ten 1979 İran İslam Devrimi'ne kadar olan dönemde ABD İran üzerinde büyük etkiye sahip olmuştur. ABD bir yandan güçlü ve bağımsız bir İran'ın oluşmasını istemiyor, diğer yandan ise İran içerisindeki zengin kaynaklara yabancıların el koymasına karşı sert tepki veren, İran kaynaklarının İranlılara ait olduğunu savunan milliyetçi ve dindar

İranlıların varlığından endişeleniyordu. Musaddık da petrolün millileştirilmesi kararı aldığı için devrilmişti. Bu darbe 1979'da İslam Devrimi'nin ilkin nedenlerinden biri olarak nitelendirilmektedir. Musaddık'ın devrilmesinden sonra İran'a geri dönen Muhammed Rıza Pehlevi şah, o günden 1979'a kadar ABD'nin istekleri doğrultusunda politika gerçekleştirdi. Bu dönemde ABD, İran'ın bütün işlerine karışabiliyordu (Yegin, 2014: 8-11).

ABD'nin 39. Başkanı olan Carter, 1977 ile 1978 yılını bağlayan Yılbaşı gecesini İran Şahı Muhammed Rıza Pehlevi'nin daveti ile Tahran'da geçirmiştir. Bu ziyaret sırasında önemli miktarda ve geniş kapsamlı bir sıra işbirliği anlaşmaları, özellikle nükleer teknoloji transferi ile ilgili anlaşmalar imzalanmıştır. Bu anlaşmalar gereği İran, ABD için “en tercih edilen ülke” (the most favored nation) statüsünü almıştır. Fakat bunu takip eden aylarda yaşanan gelişmeler sonucu İran İslam Devrimi ile Şah rejimi yıkılmış, ABD ile ilişkiler hızlı bir şekilde gerilemeye ve kötüleşmeye başlamıştır. Fakat bu gerilemeyi sadece devrimle ilişkilendirmek doğru olmaz. Şöyle ki, devrim yaşandığı sırada ABD'nin Tahran Büyükelçiliği'nden Washington'a sorgu yollanmış, devrimle ilgili merkezin fikri sorulmuş, merkez ise bunun bir iş mesele olduğunu, yeni yönetimle ilişkilerin her zamanki gibi (business as usual) devam ettirilmesi gerektiği talimatını vermiştir. ABD-İran arasında ilişkilerin kopma noktası olarak devrimcilerin Tahran'daki ABD Büyükelçiliği'ni basması ve personelin 444 gün rehin olarak tutulması olmuştur (Kibaroglu, 2017: 15).

Şekil 3. ABD ve İran Haritası

3.1.2. İran İslam Devrimi Sonrası

Şubat 1979`da gerçekleştirilen İslam Devrimi`nden hemen sonra liberal eğilimlere sahip olan Mehdi Bazergan`ın hükümeti kurması nedeniyle hala İran`la ilgili umutlarını kaybetmemişti. Fakat bundan az sonra 4 Kasım 1979`da İranlı öğrencilerin ABD Büyükelçiliği`ni işgal etmesi ve devrim önderi İmam Humeyni`ni bu işgali ikinci devrim (counterrevolution) olarak nitelendirmiş ve bundan sonra iki ülke arasında ilişkiler kesilmiştir. 444 günlük işgal süresinden sonra ikili ilişkiler bir müddet askıya alınmıştır. ABD, İran`ı SSCB`ye kaptırmamak için Başkan Reagan döneminde tekrar İran`la ilişkiler tesis edilmeğe çalışıldı, fakat bir sonuç elde edilemedi. ABD, İran-Irak savaşında Irak`ı destekliyor, aynı zamanda İran`a savaş için ihtiyaç duyduğu askeri malzemeleri satıyordu. 1986`da ABD, Lübnan Hizbullahı`nın rehin aldığı Amerikalı askerleri bırakması için İran`ın arabuluculuk yapmasını istedi ve bunun karşılığında İran`a silah sattı. Silahlar Reagan`ın özel temsilcisi Robert McFarlane tarafından getirilip teslim edildi ve aslında bu gelişim temel amacı iki ülke arasında ilişkileri

yeniden başlatmak idi. Fakat bu silah alım-satım işlemi kamuoyuna sızdırılınca büyük yankı uyandırdı ve ikili ilişkilerin yeniden kurulması umutları suya düştü. Muhammed Hatemi`nin (1997-2005) iktidara geldiği döneme kadar bu ilişkiler böyle devam etti. Hatemi`nin iktidara gelmesi ABD`de Clinton (1993-2001) dönemine tesadüf ediyor. Bu dönem, özellikle 1998-2000`li yıllar arası ABD`nin İran`dan özür dilemeleri ile tarihe geçmiştir. Clinton`un Dışişleri bakanı 1998`te Hatemi`ye mektup göndererek ABD`nin geçmişteki İran politikalarından dolayı özür dilemiş, ardından Clinton da bu doğrultuda açıklamada bulunmuş ve İran`a yaptırımların gevşetildiğini bildirmiş, Devlet bakanı Albright 2000`de Mart ayında geçirilen Ulusal Bayram olan Nevruz`u kutladığını bildirmiş, kutlama mesajında Musaddık`ı deviren darbede CIA`nın rolü ve İran-Irak arasındaki savaşta Irak`ı desteklediğine göre ABD adına özür dilemiş, fakat bu girişimlerin hepsi boşa çıkmış ve hiçbir somut ilişki kurulamamıştır. Clinton`dan sonra iktidara gelen ABD Başkanı George W. Bush döneminde ikili ilişkiler yeniden gerginleşmeye başlamıştır (Yegin, 2014: 11).

Şah Rıza Pehlevi ve oğlu Muhammed Rıza Pehlevi`nin iktidar dönemlerinde ABD ile stratejik işbirliği ilişkilerine sahip olan İran, İslam Devrimi sonrasında ABD tarafından “Büyük Şeytan” olarak tanımlanmaya başlamıştır. ABD Suriye, Kuzey Kore ile birlikte İran`ı “şeytan eksen” içerisinde yer alan devlet olarak belirlemiş ve “teröre destek vermek”le suçlamıştır. Bu nedenle İran ve ABD arasında ilişkiler, farklı siyasi yaklaşımlara sahip devlet adamları ve başkanlarının yönetim başına gelip gittiği son 40 yılda en alt düzeyde seyretmiştir.

Önce 1980-1988 yıllarını kapsayan İran-Irak savaşı, daha sonra 1990`da Irak`ın Küveyt`i işgal etmesiyle başlayan süreçte Demokrat Başkan Bill Clinton döneminde İran, ABD tarafından İran ve Irak`ın caydırılmasını

öngören “Çifte Kıskaç” (Dual Containment) politikası ve yaptırımlarına tabi tutulmuştur. Fakat iki ülke arasındaki ilişkilerin en keskin noktaya gelmesinin nedeni İran`ın Kuzey Kore`den menzili 1 300 km olan “Shahab-3” balistik füzelerini alarak geliştirmesi ve Eylül 1998`de ise bu füzeleri deneyerek, Ağustos 2002`de gizli nükleer tesisler inşa ettiğinin uluslararası kamuoyuna açıklanmasıyla olmuştur (Kibaroğlu, 2017: 16).

3.1.3. 11 Eylül Saldırıları Sonrası

Clinton`dan sonra ABD`de Başkan olarak George W. Bush`un iktidara gelmesiyle ABD-İran ilişkileri tekrar gerginleşmeye başladı. 11 Eylül 2001 terör saldırılarından sonra ABD`nin terörizm ile mücadele iddiasıyla önce Afganistan, sonra Irak`ı işgal etmesi uluslararası kamuoyunda endişe uyandırdığı gibi İran tarafından da tek anlamlı şekilde karşılanmadı. Nitekim İran bir taraftan bu işgalleri kınasa da diğer taraftan bu ülkelerde yeni kurulan hükümetleri destekledi ve her iki ülke ile ilgili ABD ile doğrudan görüşmelere başladı. ABD bir taraftan küresel düzeyde baş düşmanı olarak İran`ı kuşatıyorken diğer taraftan da İran`ın bölgesel düzeydeki düşmanlarından kurtarıyordu. ABD hem İran`ı “şer eksenini”nde konumlandırıyor hem de onunla her iki ülkede asayişin korunması ve sağlanması konularında birlikte çalışıyordu. 2002`de İran`ın nükleer programı kamuoyuna sızdırıldıktan sonra ABD-İran ilişkileri günümüzdeki devam eden gergin bir süreçte girdi. ABD defalarca İran`ı nükleer silahların yayılmasının önlenmesi sözleşmesine uymamakla suçlarsa da İran her defasında bu suçlamaları reddetmiştir. Özellikle Hatemi, Batı ile müzakereler sürecinden yana olsa da, 2005`te iktidara gelen Ahmedinejad dönemiyle bu olumlu süreç de bitmiştir (Yegin, 2014: 12).

3.2. ABD`NİN İRAN NÜKLEER KRİZİNE YÖNELİK YAKLAŞIMI

3.2.1. G.Bush Dönemi

11 Eylül 2001 ABD`nin ekonomik (Dünya Ticaret Merkezi – ikiz kuleler) ve askeri (Pentagon) merkezi ve hegemonyasının simgelerine karşı yapılan terör saldırılarının ardından Amerikan iç ve özellikle de dış politikasında hızlı bir değişim süreci başlanmıştır. Saldırlardan sonra yoğun bir korunmasızlık hisseden ABD, terörizmle savaş ilan etmiş ve daha saldırgan bir tutumla tek yanlı dış politika yönelimleri sergilemiştir. Bu saldırılardan sonra Bush`un tüm dünyada terörle savaş ilan etmesinden sonra askeri güç kullanması yönündeki engelleri de ortadan kalkmıştır. Fakat 2001`de Afganistan, 2003`te ise Irak`ın ABD tarafından işgali, onun sadece terörle savaşmak için değil hem de kendi hegemonyasını genişletmeğe çalıştığını göstermiştir. Amerika`nın böyle bir tavır sergilemesinde İsrail lobisinin de büyük etkisi olmuştur. ABD Dışişleri bakanı Colin Powel, Irak`ın işgalinin tamamlanmasından hemen sonra “İsrail`in bir düşmanı daha ortadak kaldırıldı” demişti (Ataman ve Gökcan, 2012: 216, 223).

ABD`nin Cumhuriyetçi Başkanı George W. Bush döneminde, yani 2000-2008 yılları boyunca İran`la ilişkilerdeki gerginlik en üst düzeylere tırmanmış, zaman-zaman ABD tarafından İran`ın stratejik, askeri ve nükleer tesislerine karşı saldırı senaryoları gündeme gelmiştir (Kibaroğlu, 2017: 16).

Ocak 2002`de Bush, İran`ı “şer eksenli” ülkeleri kategorisinde göstermiş, İran`ın Hamas, Hizbullah ve İslami Cihad gibi terörist faaliyetlerde bulunan örgütlere mali ve lojistik destek sağladığını ve bu faaliyetlere doğrudan katkı sağladığını ifade etmiştir. Fakat bu konuda herhangi bir kanıt elde edilememiştir. Buna göre de ABD yöneticileri tarafından

defalarca İran yönetiminin ve rejiminin değişmesi gerektiği ifade edilmiştir. 2003'te Irak'ta operasyonların başlanması İran'ı da endişelendirmiş ve sıradaki hedefin kendisinin olacağı kuşkusuna kapılmıştır. Bu doğrultuda nükleer programı ve çalışmalarını hızlandıran İran, ABD tarafından konuyla ilgili sert eleştirilere tabi tutulmuştur. 2002'de rejimin muhaliflerinden olan Ali Caferzade'nin İran'ın Arak ve Natanz bölgesinde nükleer tesislerin olduğunu kamuoyuna açıkladıktan sonra ikili ilişkiler en fazla gerileme dönemine girmeye başlamış, küresel bir kriz oluşmuştur. Bu krizle birlikte ABD'nin İran'a yönelik yaptırımları ve ambargoları da artırılmış, hatta askeri bir müdahale yapılabileceği duyurulmuştur. Askeri müdahale tehdidi yapılsa da hiçbir zaman gerçekleştirilmemiştir. ABD, 2003-2006'da İran'la ilişkilerini askıya almış, 2006'a kadar İran'a yönelik sert söylemlerini sürdürmüş, 2005'te Ahmedinejad'ın iktidara gelmesi ve sert söylemlerle çıkış etmesi ABD'nin tavrının değiştirilmesine neden olmuştur. ABD, krizin başından beri İran'ın nükleer faaliyetinin ve uranyum zenginleştirme çalışmalarının durdurulması amacıyla E3 formatında gerçekleştirilen müzakereleri desteklemiş, daha sonra İran dosyasının BM GK'ya gönderilmesini savunmuştur. 2006'da Ahmedinejad'ın nükleer krizi yumuşatmak için Bush'a bir mektup yazdığı bilirse de (http://www.ydh.com.tr/HD383_ahmedinejad-in-bush-a-gonderdigi-mektubun-metni.html, erişim tarihi: 16.05.2018) Bush, felsefi nitelik teşkil ettiği ve hiçbir teklif içermediğini gerekçe göstererek bu mektubu cevapsız bırakmıştır. Bu adım uluslararası kamuoyunun birçok çevrelerinde çeşitli eleştirilere maruz kalmıştır. Bush, İran'la müzakere masasına oturmayacağını ifade etse de uluslararası baskı nedeniyle İran'ın uranyum zenginleştirme faaliyetleri ile ilgili görüşmelere yeniden başlamalı olmuştur. ABD'le İran arasında Irak konusunu temel alan

görüşmeler 2007`de başlatılmıştır. Bu görüşmeler gidişatı zamanı Kasım 2007`de ABD`nin Ulusal İstihbarat Teşkilatı tarafından yayınlanan rapora göre İran`ın 2003`te nükleer faaliyetini sonlandırdığı ve birdaha başlatmadığı ifade edilmiştir. Bundan sonra Bush`un İran`la ilgili söylemleri yumuşamış, özellikle askeri saldırı ile ilgili söylemleri daha az dile getirilmeye başlamıştır. Bunun devamı olarak ABD, 2008`de Cenevre`de E3+3 formatında görüşmelere katılmıştır (Alakuş, 2014: 61-65).

3.2.2. Barack Obama Dönemi

3.2.2.1. Barack Obama birinci dönemi

ABD`nin Demokrat Başkanı Barack Obama döneminde İran`la ilişkilerde tansiyonun düştüğü gözlemlenmiştir. İran`ın gizli şekilde nükleer programına devam etmesi ve Pakistan ve Kuzey Kore ile bu konuda “karanlık işbirliği” yapması, ABD`nin NPT ve ikitaraflı anlaşmalardan doğan haklarını kullanmasına gerekçe teşkil etse de, ABD soğukkanlı davranmıştır (Kibaroglu, 2017: 16).

2009`da iktidara gelen Obama`nın birinci dönem başkanlığı diplomasiye ağırlık verilen bir dönem olarak nitelendirilebilir. Obama, Bush tarafından yönetilen başarısız politikaları değiştireceğini bildirmiş, İran`la nükleer krizin çözülmesine odaklanmış, İran`a birçok olumlu mesajlar yollanmış, İran da kendi sırasıyla ABD`nin bu tavrından memnun kalmıştır. Ahmedinejad, Obama`yı başkanlık seçimini kazandığı için tebrik etmiştir. Bu tebrik ikilii ilişkilerin tam şekilde düzeldiğini bildirmese de, ABD ve İran`ın makul bir atmosferde görüş masasına oturabileceğinden haber vermiştir. Obama, Bush tarafından sıkı şekilde kullanılan “şer eksenini” kavramını kullanmamış ve askeri saldırı ile ilgili herhangi söylemde bulunmamış, ülke içerisinde bu tavır bazı

eleştirilere maruz kalsa da, Obama çözümün sadece müzakereler ve diplomasi aracılığıyla olacağını bildirmiştir. 2009 Nevruz Bayramı'nda Obama Farsça konuşarak İran kültürünü methetmiş ve tebrik etmiştir. Bu tavır karşılığında İran yönetimi de değişikliğe gideceğini bildirmiştir.

2009'da Ahmedinejad'ın yeniden cumhurbaşkanı seçilmesine karşı muhalif gösterilerine destek verilmesini talep eden bazı kuvvetlere karşı Obama tarafsız tutum sergilemeyi önermiş ve protestolara destek vermeğe olumlu yaklaşmamıştır. Çin ve Rusya'nın ABD tarafından ileri sürülecek yaptırım kararını onaylamayacağını bildiği için Obama nükleer program konusunda 2009'da Cenevre'de İran'la görüşmelere başlamıştır. Fakat İran'la beklenen uzlaşma gerçekleştirilemediği için Obama selefi Bush gibi yaptırım politikasını uygulamıştır. Rusya ve Çin'in ikna edilmesi için baya fazla çaba harcadıktan sonra 2010'da İran'a karşı pek sert yaptırım kararı alınmıştır. ABD, Rusya'yı ikna edebilmek için 4 tane Rus kuruluşuna karşı yaptırımını kaldırmıştır. Fakat bu yaptırımların Çin'e gerekli olan petrol ihracını kesebileceği için Çin ikna edilememiş, daha sonra petrol ihracı ve enerji sektörüyle alakalı yaptırım kararı alınmasından vazgeçilmiş, diğer alanlarda yaptırımlar devam etmiştir. 1 Temmuz 2010'da ABD'de İran'a karşı tektaraflı yaptırımlarla ilgili yasa çıkarılmıştır. 2011'de UAEA, İran'ın nükleer silah elde etmesi için deneyler yaptığı ve bazı başarılarla ulaştığı konusunda rapor yayımlasa da Ahmedinejad bununun ABD tarafından hazırlatılan yalan bir rapor olduğunu bildirmiştir (Alakuş, 2014: 66-67).

3.2.2.2. Barack Obama ikinci dönemi

ABD ve Avrupa ülkeleri tarafından İran'a karşı tektaraflı yaptırımlar uygulanması 2013'te İran'da Ahmedinejad'ın yerine Hasan Ruhani'nin cumhurbaşkanı olarak seçilmesine kadar devam etmiştir. Bu zaman

Obama da ikinci kez (2013-2017 yılları arasında) ABD başkanı olarak faaliyete başlamıştı. Obama'nın ikinci dönem başkanlığına tesadüf eden İran'la ilişkilerle ilgili elde olunan en önemli başarı olarak "P5+1" Grubu olarak nitelendirilen uluslararası koalisyonla İran arasında 14 Temmuz 2015 tarihinde Viyana'da imzalanan tarihsel bir "Ortak Kapsamlı Eylem Planı" (Joint Comprehensive Plan of Action) değerlendirilebilir. Söz konusu anlaşma hem tarafların birbirine olan güvensizliği nedeniyle uzun yıllarca oluşan kayfıların giderilmesi ile ilgili bir siyasi duruş sergilemiş, hem de anlaşmayı imzalayan ülkeler, özellikle ABD ve İran arasında güvenin inşa edilmesinde etkili bir yöntem olarak açıklık ve işbirliğini öngörmüştür (Kıbaroğlu, 2017: 17).

3.2.3. D.Trump Dönemi

ABD'de Ocak 2017'de Cumhuriyetçi aday Donald Trump iktidara geldikten sonra ABD-İran ilişkileri önceki dönemle kıyasla farklı bir sürece dahil olmuştur. (Kıbaroğlu, 2017: 14)

Trump iktidara geldiği günden İran'la işbirliğinin feshedilmesi ve P5+1 anlaşmasının ortadan kaldırılması gerektiğini savunmuştur. Buna gerekçe olarak İran'ın anlaşmaya uymadığı, bu nedenle anlaşmanın sonlandırılması veya yeniden müzakere sürecinin başlatılması talep edilmiştir. Fransa, İngiltere ve Almanya anlaşmanın kendilerinin "ortak güvenlik çıkarları" için uygun olduğunu belirterek Trump'ın bu adımından endişe duyduklarını ifade etmiş, Rusya ise bu tutumu agresif bir şekilde eleştirmiştir. Anlaşmanın taraflarından biri olan Çin ise ilk başta Trump'ın bu çıkışına sessiz kalsa da, daha sonra onu anlaşmaya sadık kalmaya çağırmıştır. Uluslararası gözlemciler İran'ın anlaşmayı ihlal etmediğini ve belirtilen hükümleri yerine getirdiğini söylediler de, Trump anlaşmadan çıkma konusunda kararlı davranmıştır

(<https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-41607968>, erişim tarihi: 18.05.2018).

8 Mayıs 2018 tarihinde Trump, İran`la P5+1 arasında imzalanan nükleer anlaşmadan ABD`nin çekileceğini açıklamasının ardından 13 Mayıs`ta ABD bu anlaşmadan birtarafli olarak çekilmiştir. Bundan sonra Kasım 2018`den geç olmayarak İran üzerinde en büyük yaptırımlar ve ambargolar konacaktır. ABD`nin temel amacı İran`ı yeni ve en ağır yaptırımlarla yükleyerek ülkedeki insanları rejim değişikliğine gidilmesine zorlamaktır. Bu ambargolar sadece İran şirketlerine değil, İran`da faaliyet gösteren diğer ülkelerin şirketlerine de ait olacaktır. Burda hatta AB üye ülkelerinin şirketleri de affedilmeyecektir. Bu şirketler halen 400 milyarlık toplam ekonomisi olan İran`dan geri çekilerek belirli ölçüde zarar etmek tehlikesi veya 20 trilyon dolarlık pazarı olan ABD`de tamamen yasaklanmak riski ile yüzyüzeler. Bu durum AB ve İran arasında ABD`siz nükleer anlaşmayı devam ettirmek planlarını ümitsiz bir duruma itmektedir. Trump`ın açıklamasından hemen sonra İran cumhurbaşkanı Hasan Ruhani, anlaşma hükümlerinde belirtilen menfaatleri sağlanacağı sürece İran`ın anlaşmaya sadık kalacağını açıklamıştır. Fransa, İngiltere ve Almanya, bu anlaşmayı devam ettirmek isteklerini bildirseler de, gelecekte Trump`ın söylediği ambargolar gerçekleştirilirse AB ekonomisi bu yaptırımlara dayanamaz. Bu nedenle ilişkilerin yakın gelecekte nasıl seyredeceği Kasım 2018`de Trump`ın gerçekten söylediği yaptırımları uygulayıp-uygulamayacağına bağlı olacaktır

(<https://foreignpolicy.com/2018/05/11/will-the-end-of-the-iran-deal-mark-the-beginning-of-an-iran-strategy-trump/>, erişim tarihi:

21.05.2018). Avrupa ile ABD arasında ayrılma ilk kez 15 yıl önce Irak Savaşı ile yaşanmıştı. Daha sonra 5 yıl önce ABD`nin Almanya

Şansölyesi'nin telefonunu dinlemesi olayı kamuoyuna sızdırıldıktan sonra ilişkiler gerginleşmişti. Şimdi ABD'nin İran'la nükleer anlaşmadan çekilmesi ve AB şirketlerini tehdit etmesi ikili ilişkilerin geleceğini soru altına alıyor. (<https://foreignpolicy.com/2018/05/18/can-the-u-s-europe-alliance-survive-trump/>, erişim tarihi: 21.05.2018).

3.3. KRİZDE TARAFLAR VE ÇÖZÜM SEÇENEKLERİ

3.3.1. ABD'nin Seçenekleri

ABD'nin günümüze kadar İran'a karşı izlediği politika değerlendirilirse görülebilir ki, İran'ın nükleer programının gerçekleştirilmeğe başlamasında ABD'nin çok büyük payı olmuştur. Fakat İslam Devrimi'nden sonra ABD'nin İran'ın nükleer programını geliştirmesine karşı tavrı tamamen değişmiştir. İran'ın uluslararası alandan gelen sert tepkilere rağmen kendi nükleer programından vaz geçmemesi ABD karşısında bazı seçenekler çıkarıyor. Bu seçenekler aşağıdakilerdir:

- İran'a karşı askeri müdahelenin yapılması
- İran'a sert ekonomik yaptırımlar ve ambargo uygulamaları
- İran'da rejim değişikliğine yardım edilmesi
- Nükleer kriz sorununun çözülmesi amacıyla masaya oturmak

ABD'nin İran'a karşı askeri müdahale yapması fikri daha çok ülkedeki neoconlar, yani yeni muhafazakarlar tarafından desteklenmektedir. Fakat bu seçenek çok zordur ve gerçekleştirilmesi önünde birçok engeller vardır. Özellikle ABD'nin Irak müdahalesinin meşruluğu tartışılırken İran'a müdahalesi pek mümkün gözükmemektedir. Herşeyden önce bu müdahale uluslararası hukuk ve Cenevre Konvansiyonu'na aykırı olur. Lakin görünen o ki, 11 Eylül saldırılarından sonra açıklanan Bush Doktrininde uluslararası hukukun önemli olmadığı ve ABD'nin hayati

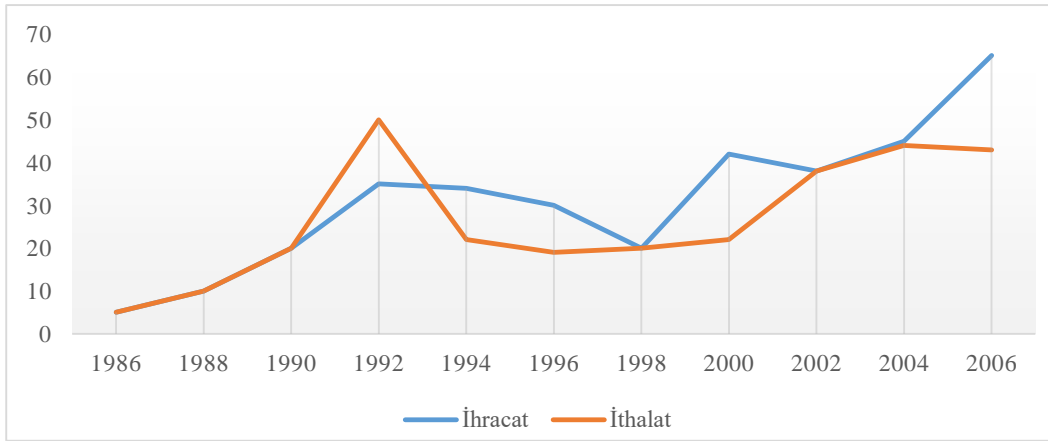
çıkarları söz konusu olunca uluslararası hukukun dikkate alınmayabileceği belirtilmektedir. ABD'nin Afganistan ve Irak'taki sorunları çözmeden İran'la savaş mümkün gözükmemektedir. BM kararı almadan böyle bir müdahale ABD'ye karşı uluslararası tepkileri ve düşmanlığı artırır ve UAEA ve NPT rejimlerinin geçerliliğini sorgulayabilir. ABD'nin İran'a saldırması Rusya ile karşı-karşıya gelmesine getirip çıkarabilir. Bunların yanısıra İran'ın nükleer potansiyelinin tam olarak belli olmaması da ABD'nin savaş seçeneğini caydırıcı bir etken olarak değerlendirilebilir (Eryılmaz, 2010: 113-118).

ABD için İran'da rejim değişikliğinin yapılması en önemli hedef ise de bu yolda İran'a yaptırımların uygulanması en etkin araçlardan birisidir. Bu bağlamda ekonomik yaptırımlar ve ambargolar ABD'nin İran'a karşı etkin bir biçimde kullandığı seçeneklerden birisidir. Fakat İran'a karşı yaptırımların uygulanması için uluslararası herhangi bir ortak konvansiyon yoktur. Zira İran, Irak gibi önemli hatalar yapmamıştır. Üstelik bu yaptırımların her zaman işe yaradığı söylenemez. Şöyle ki, ekonomik yaptırımların başarılı olması için herkes tarafından uygulanması gerekmektedir. İran'a karşı yaptırımlarda da bu durum sözkonusudur. İran, sahip olduğu zengin petrol ve doğalgaz kaynaklarını kullanarak kendisine karşı yapılan yaptırımların yükünü hafifletmiştir. 1979'dan itibaren uygulanan bu yaptırımlar günümüz itibariyle istenilen amaca ulaşmakta yeterli olmamıştır. Konulan bu ambargoların İran'ı nükleer çalışmalarından caydırmadığı gibi, aksine daha da motive ettiği görülmüştür. Nitekim krizin başında sadece 164 olan santrifüj (nükleer silahın ve nükleer reaktörlerin temel maddesi) sayısı 6000 civarına çıkarılmıştır (Eryılmaz, 2010: 127-128). 2013 verilerine göre İran'ın santrifüj sayısı 18 bin civarında olmuştur. 2015'de İran'la P5+1 Grubu

arasında elde olunan anlaşmaya göre İran'ın santrifüj sayısının 10 yılda 19 000'den 5 060'a düşürülmesi planlanıyor

(<http://www.aljazeera.com.tr/haber/iran-parlamentosundan-nukleer-anlasmaya-onay>, erişim tarihi: 20.05.2018).

İran'a karşı yaptırımların etkili olmadığına daha bir örnek ise, ABD'nin 1987'de İran'dan ithalatı, 1996'da ise İran'a ihracatı yasaklamasına rağmen İran'ın ithal-ihraç göstergeleri gittikçe artmıştır.

Şekil 4. İran'ın İthalat-İhracat Oranı (1986-2006)

Kaynak: United States Government Accountability Office, *İran Toplam İhracat ve İthalat Verileri: 1986-2006*, 2007.

2018 itibariyle ihrac hacmi 24.8 milyar, ithal hacmi ise 19.2 milyar dolar civarı olmuştur (<https://tradingeconomics.com/iran/exports>, erişim tarihi: 20.05.2018).

3.3.2. İran'ın Seçenekleri

İran, özellikle ABD'ye karşı 11 Eylül terör saldırıları sonrasında Amerikan politikasının temel hedefi haline gelmiştir. Irak'ın ABD tarafından işgalinden önce öne sürülmeye başlayan argümanların birçoğu İran ile ilgili de dile getirilerek suçlanmış, dış dünya ile bağlantıları

koparılmaya çalışılmış ve izole edilmiş, İran`a karşı sert politikaların uygulanmasıyla rejim değişikliği sağlanmaya çalışılmıştır. Bu değişikliklerle 1979 İslam Devrimi`nden önceki İran`da olduğu gibi ABD çıkarlarına hizmet edecek rejimin oluşturulması hedeflenmiştir. Fakat İran tüm bu tavırlara karşı koyarak uluslararası camiada tanınan ve nükleer silaha sahip olmaktan ziyade kabul görmüş bir aktördür. İran`ın nükleer programının geleceği ile ilgili 3 temel görüş var olmaktadır. Bunlardan biri reformistlere, diğeri muhafazakarlara, üçüncüsü ise pragmatistlere aittir. Reformistler İran`ın Batı ülkeleriyle ilişkilerini düzeltmesi gerektiğini ve Hatemi döneminde uygulanan dış politikaya dönülmesinin gerekli olduğunu düşünüyor, muhafazakarlar nükleer program konusunun artık bir ulusal onur meselesine dönüştüğünü ve nükleer programın geliştirilmesini gerektiğini savunuyorlar. Onlar hem de rejimin ayakta kalması ve güvenliğin sağlanması için de nükleer gücün gerekliliğini vurguluyorlar. Fakat pragmatistler uranyum zenginleştirilmesi ile ilgili ısrarın İran için pek maliyetli olduğunu ifade etmekte, zaman-zaman Batı ülkeleriyle uzlaşmaya gitmenin İran için menfaatli olacağına inanmaktalar. Bu yaklaşımlar dikkate alındığında İran`ın aşağıdaki seçeneklerinin var olduğu söylenebilir:

- İran`ın gerçekleştirmekte olduğu nükleer programından bazı ödünler vermesi
- İran`ın nükleer çalışmalardan ödün vermesi
- İran`ın NPT Antlaşmasından çekilmesi
- İran`ın nükleer silah üretimi yapması (Eryılmaz, 2010: 152-154).

SONUÇ

1776`da ABD`nin bağımsızlık ilan etmiştir. Kuruluşundan beri yayılmacı politika izleyen ABD sadece realist güce dayalı olmayan, hem de ABD`nin savunduğu değerleri, inançları ve kurumları temel alan idealist politika üzerinden de gerçekleştirerek bu yayılmacı politikasına belirli don geydirmiştir. Amerikan dış politik kültüründe hep “Amerikan İstisnacılığı” (American Exceptionalism) önemli bir yere sahip olmuştur. Amerikan istisnacılığına inananlar, ABD`nin savunduğu değerler ve kültürün evrensel özelliğe sahip olduğunu, ABD`nin diğer uluslardan ve devletlerden farklı ayrıcalıklı olduğunu bildirmişler.

ABD`nin dış politika hedefleri olarak hem sert (askeri) hem de yumuşak gücünü artırmak, askeri güvenliğini sağlayarak işgal veya saldırıya karşı kendini savunmak, üretim ve ihracatta üstün konuma gelerek ekonomik gücünü artırmak, liberalizm, demokrasi gibi idealleri dünyaya yayarak ideolojik değerlerini geliştirmek, yardımseverlik, koruyuculuk gibi moral ve kültürel kimliğini oluşturmak ve yaygınlaştırmak gösterilebilir. Fakat bu çıkarılara ve hedeflere nasıl ulaşılabileceği açısından ABD`de tek bir yol söz konusu değildir. Bu bağlamda geliştirilen birsıra ilkeler vardır ve bu ilkeler aşağıdakilerdir:

Yalnızcılık (Isolationism), Yayılmacılık (Expansionism) ve Angajman (Engagement), Moralizm (Moralism), Pragmatizm (Pragmatism), Çıkarıcılık (Egoism), Tektarafılık (Unilateralism) ve Çoktarafılık (Multilateralism).

ABD`nin uluslararası sistem içerisinde var olan “iyi devlet-kötü devlet” ayrımı yaptığı söylenebilir. Bu ayrımın ölçüsü olarak ise ABD`nin savunduğu liberal değerlere uyup-uyulmadığı temel alınmıştır. Başka sözle, liberal, demokratik, kapitalist ve işbirliği yanlısı devletler “iyi”, bunun aksi olanların ise “kötü devlet” olarak belirlenmiştir. ABD,

Soğuk Savaş boyu bu değerleri taşıyan Batı Avrupa veya Türkiye, Japonya, Şahlık dönemi İran gibi ülkelerin yanında bulunmuş ve aksini savunanlara karşı mücadele yapmıştır. Örneğin, SSCB, ABD ile işbirliği yapmadığı için “şeytan imparatorluğu” adlandırılmış, İslam Devrimi sonrası Humeyni İran’ı da “Şer Üçgeni”nde yer alarak “tehdit” olarak görülmüştür. Tam da bu noktada ABD dış politikasının aslında Realist bir temele dayandığı görülüyor.

ABD ile İran arasında oluşan ilk temaslar Kaçar döneminde 19. yüzyılın başlarına, ilk resmi ilişkiler ise 19. yüzyılın ikinci çeyreğine İran’da ait edilmektedir. İran’ın Rusya ve İngiltere nüfuzundan kurtulmak için ABD ile geliştirdiği ilişkileri özellikle Pehleviler döneminde ABD’nin İran’da en etkin güce dönüşmesine getirip çıkarmıştır. Petrolün millileştirmesi kararı alan Musaddık’ın 1953’te ABD destekli darbeye iktidardan indirilmesinden sonra 1979 İran İslam Devrimi’ne kadar olan dönemde ABD İran üzerinde çok büyük etkiye sahip olmuştur. ABD, İran’ın nükleer programının oluşumu ve gelişimine neden olan başlıca ülke olmuştur. Şöyle ki bu dönemde İran, ABD için “en tercih edilen ülke” (the most favored nation) statüsünü almıştır. Fakat İslam Devrimi’nden sonra bu statü “şer ekseni” ile değiştirilmiştir.

ABD’nin İran politikası genel olarak aynı hatt üzerinden gitmiştir. Bu hattın temelinde İran’ı Şahlık rejiminde olduğu gibi ABD yanlısı devlete çevirmek, aksi takdirde İran’ın nükleer programını durdurmak, gücünü zayıflatmak, ve nihai olarak ABD yanlısı rejim değişikliği yapmak amacıyla çeşitli yaptırımlara tabi tutmak olmuştur. Zaman-zaman bu politikada diplomatik araçlar kullanılmış ve yumuşak tavır sergilenmişse de, hiçbir sonuca varılmadığı görülünce yeniden sert tavır alınmıştır.

ABD’nin 41. Cumhurbaşkanı olarak 1989-1993 yılları arasında görev yapmış George H. W. Bush, Körfez Savaşı döneminde ABD’nin

liderliğini üstlenmiştir. İran İslam Devrimi'ni gerçekleştiren radikallere silah sattığı için Reagan yönetimi tarafından hapsedilen 6 resmini bağışlamış, en önemlisi ise “Yeni Dünya Düzeni”nin oluşturulmasını hayata geçiren bir siyasetçi olarak değerlendirilmiştir. ABD'nin 1993-2001 yılları arasında 42. Cumhurbaşkanı Bill Clinton ülkenin en büyük ekonomik genişleme döneminin temel aktörlerinden olmuştur. Filistin ve İsrail arasında kalıcı bir barışın elde edilebilmesi için çalışarak 1993 yılında Yitzhak Rabin ve Yasir Arafat'ı Washington'da görüştürerek Gaza Şeridi ve Jericho'ya Filistinlilere kendini yönetim hakkı tanıyan tarihi anlaşmanın imzalanmasına neden olmuştur. İran'ın nükleer programı ile ilgili Demokrat Clinton daha önceki başkanlardan farklı olarak daha yumuşak yaklaşım sergilemiştir. Özellikle 1998-2000'li yıllar arası ABD'nin geçmişteki İran politikalarından dolayı özür dilemeleri ile tarihe geçmiştir. Fakat bu girişimlerin hepsi boşa çıkmış ve hiçbir somut ilişki kurulamamıştır. Clinton döneminde İran, ABD tarafından İran ve Irak'ın caydırılmasını öngören “Çifte Kıskaç” (Dual Containment) politikası ve yaptırımlarına tabi tutulmuştur. Fakat iki ülke arasındaki ilişkilerin en keskin noktaya gelmesinin nedeni İran'ın Kuzey Kore'den menzili 1 300 km olan “Shahab-3” balistik füzelerini alarak geliştirmesi ve Eylül 1998'de ise bu füzeleri deneyerek, Ağustos 2002'de gizli nükleer tesisler inşa ettiğinin uluslararası kamuoyuna açıklanmasıyla olmuştur. 2002'de İran'ın nükleer faaliyetinin kamuoyuna sızdırılması nükleer krizin oluşmasına neden olmuştur. Clinton'dan sonra iktidara gelen ABD Başkanı George W. Bush döneminde (2001-2009) ikili ilişkiler yeniden gerginleşmeye başlamıştır. 11 Eylül 2001 tarihinde ABD'ye karşı yapılan terör saldırılarının ardından Amerikan iç ve dış politikasında hızlı bir değişim süreci yaşanmıştır. Saldırlardan sonra ABD, terörizmle savaş ilan etmiş ve

daha saldırgan bir tutumla tek yanlı dış politika yönelimleri sergilemiştir. Ocak 2002'de Bush, İran'ı "şer eksenli" ülkeleri kategorisinde göstermiştir. ABD, 2003-2006'da İran'la ilişkilerini askıya almış, 2006'a kadar İran'a yönelik sert söylemlerini sürdürmüştü, 2005'te Ahmedinejad'ın iktidara gelmesi ve sert söylemlerle çıkış etmesi ABD'nin tavrının değiştirilmesine neden olmuştur. 2002'den itibaren oluşan krizin çözülebilmesi için önce UAEA kapsamında gerçekleştirilen görüşmeler daha sonra BM GK kapsamında, P5+1 formatında geçirilmeye başlamış ve ABD de bu görüşmelere katılmıştır. ABD'nin Demokrat Başkanı Barack Obama (2009-2017) döneminde İran'la ilişkilerde tansiyonun düştüğü gözlemlenmiştir. Obama, Bush'a kıyasla daha ılımlı demokrasi, insan hakları, karşılıklı etkileşim, yardımlaşma vb. söylemlerinde bulunmuştur. Obama yeni dünya düzenini doğru algılamış ve ABD'nin tek süper güç olmadığını ve bu dönemin sona ermekte olduğunu fark etmiştir. Obama ilk başlarda diplomatik tavır sergileyerek İran'la ilişkilerini düzeltmek istese de, sonunda bu tavrın hiçbir sonuç vermediğini anlayıp yaptırımlar yolunu seçmiştir. Fakat yaptırımların da İran'a etkisi olmadığını görünce, Obama'nın devlet başkanlığının 2. döneminde P5+1 Grubu ile İran arasında "Eylem Planı" Anlaşması 14 Temmuz 2015 tarihinde imzalanmıştır. 2017-de iktidara gelen Trump dönemi birçok gerginliklerle başlamıştır. Trump daha önce elde olunmuş birçok anlaşmalardan çıkacağını ifade etmiş ve en önemlisi 2015 Anlaşmasından da 13 Mayıs 2018 tarihinde çekilmiştir. ABD'nin temel amacı İran'ı yeni ve en ağır yaptırımlarla yükleyerek ülkedeki insanları rejim değişikliğine gidilmesine zorlamaktır. Bu ambargolar sadece İran şirketlerine değil, İran'da faaliyet gösteren diğer ülkelerin şirketlerine de ait olacaktır. Burada hatta AB üye ülkelerinin şirketleri de affedilmeyecektir. Bu durum ise ABD'nin küresel hegemonyasını,

özellikle AB ile ilişkilerinin geleceğini belirsiz hale getiriyor. ABD, ekonomik yaptırımları İran`da rejim değişikliğine getirip çıkaracak en önemli ve etkin araçlarından birisi olarak kabul ediyor. Fakat söylemek gerekir ki, ABD`nin 1987`de İran`dan ithalatı, 1996`da ise İran`a ihracatı yasaklamasına ve birçok tek taraflı ve uluslararası ambargolarla İran`ı sıkıştırmasına rağmen İran`ın ithal-ihraç göstergeleri gittikçe artmıştır. Bunun temel nedeni uluslararası camiada İran`a karşı yaptırımların uygulanması ile ilgili tek bir düşünce ve yaklaşımın var olmamasıdır. Genel hatlarıyla bakıldığında ABD`nin Cumhuriyetçi Başkanları döneminde Demokratlar dönemine kıyasla daha sert tavır sergilendiği görülebilir.

KAYNAKÇA

AKARSU, Hasan, (2017), *İran`in Nükleer Programı ve Ortadoğu Siyasetine Güvenlik Yansımaları*, Bahçeşehir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Bursa.

ALAKUŞ, İmren, (2014), *Avrupa Birliği`nin İran Nükleer Krizine Yaklaşımı: Amerika Birleşik Devletleri İle Karşılaştırmalı Bir Analiz*, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İzmir.

ARIBOĞAN, D. Ü., (2013), *Büyük Resmi Görmek*, Timaş Yayınları, İstanbul.

ATAMAN, Muhittin ve GÖKCAN, Özkan, (2012), “Bush Dönemi Amerikan Dış Politikası: Bir Aşırı-Yayılmacılık Denemesi”, *Akademik İncelemeler Dergisi*, C. 7, S. 2, ss. 199-230.

AVŞAROĞLU, Nadir, (2008), *Marshall Planı, Amerikan Dış Kredileri ve Türkiye Madencilik Sektörüne Etkileri*, Türkiye Maden Mühendisleri Odası, Ankara.

BAYAR, Erdal, (2015), *Iran`s Motivations For Maintaining Its Nuclear Program*, Hacettepe University, Graduate School of Social Sciences, Master`s Thesis, Ankara.

DAĞCI, Gül Tuba ve ZORBA, Hilal, (2016), “ABD`nin Askeri ve İnsani Müdahale Siyasetini Etkileyen Dinamikler: Bosna-Hersek ve Kosova Örneği”, *Bariş Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi*, C. 4, S. 1, ss. 46-69.

DAYDAY, Necmi, (2007), “Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı (IAEA)”, *Stratejik Öngörü*, S. 10, TASAM, ss. 32-39.

EISEI, Ishikawa, DAVID, L. Swain, (1981), *Hiroshima and Nagasaki: The Physical, Medical, and Social Effects of the Atomic Bombings*,

Committee for the Compilation of Materials on Damage Caused by the Atomic Bombs in Hiroshima and Nagasaki, Basic Books, New York.

EKİNCİ, Arzu Celalifer, (2009), İran Nükleer Krizi, USAK Yayınları: 22, Birinci Baskı, Ankara.

ERTUĞRAL, Yusuf, (2013), *Amerika'nın Yeni İhtiyatlı Dış Politikası? Akıllı Güç'ün Pasifik Vizyonu*, Beykent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

ERYILMAZ, Rüştü, (2010), *ABD-İran Nükleer Gerilimi ve Türkiye'nin Güvenliğine Etkileri*, Kara Harp Okulu, Savunma Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

FEAVER, D. Peter (2012), "Soğuk Savaş Sonrası Dönemde ABD'nin Genel Stratejisi" (US Grand Strategy in the Post-Cold War Era), *BİLGE Strateji*, C. 4, S. 7, ss. 5-10.

GÖZEN, Ramazan, ÇAKMAK, Cenap, OĞUZLU, Tarık, USLU, Nasub, ÇOLAKOĞLU, Selçuk, WILTSE, Evren Çelik, (2012), *Amerikan Dış Politikası*, Anadolu Üniversitesi Yayını No: 2609, Açıköğretim Fakültesi Yayını No: 1577, Eskişehir.

GÜDEK, Şeyda, (2017), "ABD'nin Zora Dayalı Dış Politikasında Söylemsel Bir Değişim: 11 Eylül Terörü", *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 10, S. 4, ss. 143-158.

GÜLSATAR, Mehmet, (2006), *ABD Dış Politikasının Ortadoğu'ya Etkileri*, Beykent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

ISH-SHALOM, Piki, (2004), *The Role Of Theoretical Concepts in Forming American Foreign Policy: The Case of Rostow, the Modernization Theory, and the Alliance for Progress, On Religion and Politics*, (Ed.) C. Lovett ve P. Kernahan, IWM Junior Visiting Fellows` Conferences, C. 13, Vienna.

JANE, Murat, (2017), “İran`ın Nükleer Politikasının Gelişimi ve Uygulanan Ambargo ve Yaptırımların Dış Politikasına Etkilerinin Analizi”, *ANKASAM Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, İran Özel Sayısı, C. 1, S. 2, ss. 264-314.

KANAT, Buğra Kılıç, (2014), *Obama`nın İkinci Döneminde Amerikan Dış Politikası*, SETA Analiz, S. 93, İstanbul.

KARDAŞ, Şaban, (2017), “Trump Dönemi Amerikan Dış Politikası ve Türkiye”, *Türkiye ve Ortadoğu*, C. 9, S. 78, ss. 1-2.

KİBAROĞLU, Mustafa, (2005), “Enerji Mi? Silah Mı? Nükleer`in İki Yüzü”, *Avrasya Dosyası, Nükleer Özel Sayı*, ss. 1-12.

KİBAROĞLU, Mustafa, (2017), “İran Dış Politikasında ABD`nin Yeri ve Trump Dönemi”, *Stratejist*, S. 1, ss. 14-19.

KOCAKENAR, Mustafa, (2015), “Amerikan Dış Politikasında İdealizm Realizm İlişkisi: Çatışma Mı İşbirliği Mi?”, *TASAM*, ss. 1-12, [http://www.tasam.org/tr-](http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/19550/amerikan_dis_politikasinda_idealizm_ve_realizm_iliski_isbirligi_mi_isbirligi_mi)

[TR/Icerik/19550/amerikan_dis_politikasinda_idealizm_ve_realizm_iliski_isbirligi_mi_isbirligi_mi](http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/19550/amerikan_dis_politikasinda_idealizm_ve_realizm_iliski_isbirligi_mi_isbirligi_mi), (Erişim tarihi: 09.04.2018).

KULOĞLU, Armağan, (2010), “İran`ın Nükleer Teknoloji Çıkmazı, Gelişmeler ve Türkiye”, *Ortadoğu Analiz*, C. 2, S. 19-20, ss. 59-67.

KURTBAĞ, Ömer, (2010), *Amerikan Yeni Sağ ve Dış Politika: Hegemonya Ekseninde Bir Analiz*, USAK Yayınları, Ankara.

OKŞAŞ, Mehmet (2009). *Soğuk Savaş Sonrası ABD-Rusya İlişkileri*, Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Gebze.

ÖZDAL, Habibe, DİNÇER, Osman Bahadır, YEGİN, Mehmet, (2009), *Mülakatlarla Türk Dış Politikası*, C. 1, USAK Yayınları No. 27, Ankara.

ÖZDAL, Habibe, ÖZERTEM, S. Hasan, HAS, Kerim, DEMİRTEPE, M. Turgut (2013). Türkiye-Rusya İlişkileri: Rekabetten Çok Yönlü İşbirliğine, USAK Avrasya Araştırmaları Merkezi, Ankara.

ÖZKAN, N., (2009), Obama'nın Liderlik Sırları, MediaCat Kitapları, İstanbul.

ÖZTÜRK, Tuğçe Ersoy, (2009), “ABD'nin Yumuşak Güç Kullanımı: Barack Obama İmajı Üzerinden Amerikan Dış Politikasının Yeniden İnşası”, <http://www.kamudiplomasisi.org/pdf/abdninyumusakguckullani mi.pdf>, ss. 1-13, (Erişim tarihi: 10.04.2018).

SABIRZYANOVA, Julia (2016). *Soğuk Savaş Sonrası ABD-Rusya Nükleer İlişkileri*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

SÜMER, Gültekin, (2008), “Amerikan Dış Politikasının Kökenleri ve Amerikan Dış Politik Kültürü”, *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, C. 5, S. 19, ss. 119-144.

ŞAHBAZ, Ali Can, (2017), *Uluslararası Sistemde Savaşın Kurumsallaşması, ABD Dış Politikasını Anlamak*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Konya.

KAYA, Hulusi Ekber, (2017), “Neorealist Kuram Çerçevesinde Uluslararası Nükleer Güvenlik”, *Uluslararası İlişkilerde Güvenlik Kuramları ve Sorunlarına Temel Yaklaşımlar*, (Ed.) Sibel Turan, Nergiz Özkural Köroğlu, Transnational Press, London.

SİNKAYA, Bayram, (2009), “İran'ın Nükleer Programı: Müzakere Sürecinde Umutların Yükselişi ve Düşüşü”, *Ortadoğu Analiz*, C. 1, S. 12, ss. 71-79.

TÜFEKÇİ, Özgür, (2016), “Yükselen Güçler ve Dış Politika Aracı Olarak Yardımlar”, *Türkiye'de ve Dünyada Dış Yardımlar*, (Ed.) Erman Akıllı, Nobel Yayıncılık, Ankara, ss. 101-119.

ÜNAL, Bekir, (2015), “İran Nükleer Anlaşması ve Türkiye`ye Etkileri”, *BİLGESAM, Ortadoğu*, S. 1232, ss. 1-10.

ÜRKÜT, Hasan, (2013), *İran Nükleer Programının Uluslararası Aktörlerin Tehdit Algılamalarına ve Türk Dış Politikasına Etkisi*, Kara Harp Okulu, Savunma Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

YALÇIN, B. Hasan, (2015), “Obama Stratejisi ve Ortadoğu”, *Akademik Orta Doğu*, C. 9, S. 2, ss. 55-74.

YEGİN, Abdullah, (2014), “ABD-İran Yakınlaşması Gerçek Mi, Hayal Mi?”, *SETA Analiz*, S. 87, ss. 1-24.

İNTERNET KAYNAKLARI

“Ahmedinejad`ın Bush`a gönderdiği mektubun metni”, http://www.ydh.com.tr/HD383_ahmedinejad-in-bush-a-gonderdigi-mektubun-metni.html (erişim tarihi: 16.05.2018).

“Bill Clinton”, <https://www.britannica.com/biography/Bill-Clinton> (erişim tarihi: 19.04.2018).

“Can the US-Europe Alliance Survive Trump?”, <https://foreignpolicy.com/2018/05/18/can-the-u-s-europe-alliance-survive-trump/>, erişim tarihi: 21.05.2018).

“George H.W. Bush”, <https://www.britannica.com/biography/George-H-W-Bush> (erişim tarihi: 16.04.2018).

<https://www.britannica.com/biography/George-W-Bush> (erişim tarihi: 21.04.2018).

“Iran Exports”, <https://tradingeconomics.com/iran/exports> (erişim tarihi: 20.05.2018).

“İran`la nükleer anlaşma: Taraf ülkelerden ABD`ye tepki, anlaşmaya destek”, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-41607968> (erişim tarihi: 18.05.2018).

“İran Parlamentosundan Nükleer Anlaşmaya Onay”,
<http://www.aljazeera.com.tr/haber/iran-parlamentosundan-nukleer-anlasmaya-onay> (erişim tarihi: 20.05.2018).

KABA, Ali, “Clinton Dönemi Amerikan Dış Politikası”,
https://www.academia.edu/6094979/Clinton_D%C3%B6nemi_Amerikan_D%C4%B1%9F_Politikas%C4%B1 (erişim tarihi: 20.04.2018).

Keyman, E.F., (2008), “Hegemonya ve Umut”,
http://www.radikal.com.tr/radikal2/hegemonya_ve_umut-907666 (erişim tarihi: 26.04.2018).

“Nuclear Weapons: Who Has What at a Glance”,
<https://www.armscontrol.org/factsheets/Nuclearweaponswhohaswhat>,
erişim tarihi: 10.05.2018.

“One year after the Women’s March on Washington, people are still protesting en masse. A lot. We’ve counted”,
https://www.washingtonpost.com/news/monkey-cage/wp/2018/01/21/one-year-after-the-womens-march-on-washington-people-are-still-protesting-en-masse-a-lot-weve-counted/?utm_term=.022acb196271 (erişim tarihi: 21.04.2018).

“Резолюция №1929 и возможные последствия ее принятия для ИРИ”, <http://www.iimes.ru/?p=10842> (erişim tarihi: 13.05.2018).

“Trump’s Foreign Policy: Year One 2017”,
<https://www.cfr.org/timeline/trumps-foreign-policy-year-one> (erişim tarihi: 25.04.2018).

“Will the End of the Iran Deal Mark the Beginning of an Iran Strategy?”,
(<https://foreignpolicy.com/2018/05/11/will-the-end-of-the-iran-deal-mark-the-beginning-of-an-iran-strategy-trump/>) (erişim tarihi: 21.05.2018).